

Azərbaycan
Tərcümə
Mərkəzi

Aydın

www.aydinyol.az

15 yanvar 2016-cı il № 02 (61) * Həftəlik ədəbi-ictimai qəzet * Qiyməti 30 qəpik

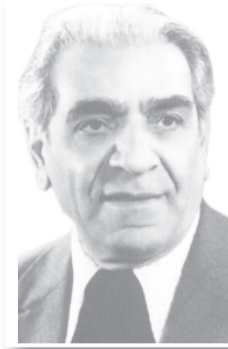
20 Yanvar
şəhidləri
şahidlərin
yaddaşında

» səhifə 4

Konfutsi,
atasına
qarşı...

» səhifə 6

İnadkar,
dürüst,
haqlı...

» səhifə 7

Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun əziz xatirəsinə

Ədəbiyyatdan əbədiyyətə...

» səhifə 12

"Gözlə məni"
Ülvinin
öz şeirimi,
yoxsa
tərcüməsimi?

» səhifə 5

Roma
Papası
yeni
kitab
yazıb

» səhifə 16

ANONS

"YUĞ" Teatrı
yeni binaya köçəcək

» səhifə 3

"Tutu"nun arzusu

» səhifə 3

İtmiş sivilizasiya -
Mu qitəsi

» səhifə 6

"Bu, quş dilidir..."

» səhifə 7

Tərcümədə onomastik
vahidlərin verilməsi

» səhifə 8

"Neft və milyonlar
səltənətində" filmi
"Kino-Palas"da

» səhifə 10

Mirzə Mehdi xanın
Mirzə Tufana yazdığı
məktub

» səhifə 11

Tufanla qasırğa
arasında nə fərq var?

» səhifə 15

Məşhur narkobaronu
Hollivud ulduzu
"satıb"

» səhifə 16

"Ukraynalıların
ən güclü silahı
onların dilidir"

» səhifə 16

Stiven Siqal Serbiya
vətəndaşı oldu

» səhifə 16

Ulu öndər Heydər Əliyev haqqında sənədli film Qırğızistanın İctimai Televiziyasında göstərilib

Rejissor Vaqif Mustafayevin Ulu öndər Heydər Əliyev haqqında çəkdiyi "Bir həsədin tarixi" sənədli filmi Qırğızistanın İctimai Televiziyasında nümayiş etdirilib. Filmdən əvvəl Azərbaycanın Qırğızıstandakı səfiri Hidayət Orucov kanalda efirə gedən "Zamana" proqramının canlı yayımında qonağı olub.

Səfir aparıcıların dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti, şərəfli ömür yolu, Azərbaycanın tarixindəki müstəsna xidmətləri, qırğız xalqına münasibəti ilə bağlı suallarını cavablandırıb. O, Ulu öndərin həm keçmiş SSRİ dövründə, həm də müstəqillik illərində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə əldə olunan uğurlardan danışıb, onun dünya şöhrətli siyasi və dövlət xadimi olduğunu vurğulayıb.

H.Orucov bildirib ki, 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə Heydər Əliyev Ali Sovetin sədri, həmin il oktyabrın 3-də isə ölkə Prezidenti seçilib. Beləliklə, 15 iyun Azərbaycan tarixinə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olub.

Diplomat deyib ki, o dövrdə Ümummilli liderin qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirib, ölkədə sabitlik və əmin-amanlıq yaradıb:

"Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə milli mənəvi dəyərlərimiz bərpa edilib. Onun qətiyyəti, apardığı uğurlu daxili və xarici siyasət sayəsində ölkəmiz xaosdan xilas olub, sivil demokratik inkişaf yolu ilə gedib, böyük nailiyyətlər qazanıb. Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən dahi siyasətçi kimi dəfələrlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübut edib. Bu böyük şəxsiyyət deyirdi: "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədidir, sarsılmazdır, dönməzdir". Ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinin və dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində müstəsna xidmətləri olub və bu, danılmazdır".

Bildirilib ki, türk dünyasının böyük şəxsiyyətlərindən biri olan Heydər Əliyev türkdilli ölkələrlə qardaşlıq münasibətlərinin yaranması üçün mühüm işlər görüb:

"Mərkəzi Asiya ölkələri, eləcə də Qırğızıstan ilə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişafı Heydər Əliyevin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən idi".

Səfir böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin qırğız xalqına xüsusi diqqət və məhəbbətlə yanaşdığını vurğulayıb. Heydər Əliyev deyirdi: "Manasın dili bizim ümumi dilimizdir. Biz kökü bir, dili bir olan xalqlarıq".

Diplomat deyib: "Mənim şəxsi fikrimdir ki, XX əsrin ikinci yarısında türk dünyası bəşəriyyətə iki böyük şəxsiyyət bəxş edib. Dünya siyasətində Heydər Əliyevi, ədəbiyyatında Çingiz Aytmatovu".

Səfir Azərbaycan və Qırğızıstan prezidentləri İlham Əliyevin və Almazbek Atambayev xidmətləri sayəsində ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın, dostluq və qardaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdiyini vurğulayıb.

Qulu KƏNGƏRLİ

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi

Baş redaktor: Yaşar Əliyev

İcraçı direktor: Bəhlul Seyfəddinoğlu

Redaksiya heyəti: Nəriman Əbdülrəhmanlı, Fərhad Sabiroğlu,

Fezayiyə, Nərin Güllü Əliyeva, Rəbiqə Nazimqızı

Qəzet 2014-cü ilin 24 oktyabrından çıxır.

"Azərbaycan" nəşriyyatında çap olunub.

Tiraj: 1250. Sifariş: 148

Ünvan: Bakı, Topçubaşov küçəsi 74.

Telefon: 595 16 05. E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Qəzet Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçib.

Şəhadətnamə nömrəsi: 3899

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Pakistanın Hərbi Dəniz Qüvvələrinin komandanını qəbul edib

Azərbaycan ilə Pakistan arasında siyasi münasibətlərin yüksək səviyyəsinin məmnunluq doğurduğunu vurğulayan Prezident İlham Əliyev ölkələrimizin yaxın tərəfdaş və müttəfiq dövlətlər olduğunu, xalqlarımızın bir-birinə qardaşlıq münasibəti bəslədiyini dedi. Dövlətimizin başçısı Pakistan İslam Respublikasının Prezidenti Məmnun Hüseynin Azərbaycana səfərini və səfər zamanı aparılan konstruktiv müzakirələri məmnunluqla xatırladı. Ölkələrimiz arasında bütün sahələrdə, o cümlədən hərbi sahədə əlaqələrin genişləndirilməsinin önəmini vurğulayan Prezident İlham Əliyev bu sahədə əməkdaşlığın ikitərəfli münasibətlərimizin daha da gücləndirilməsinə xidmət edəcəyinə ümidvar olduğunu bildirdi. Dövlətimizin başçısı Pakistanın Hərbi Dəniz Qüvvələrinin komandanı Muhammad Zakaullahın ölkəmizə səfərinin bu sahədə əlaqələrimizin daha da genişləndirilməsi işinə öz töhfəsini verəcəyinə əminliyini ifadə etdi.

Hərbi Dəniz Qüvvələrinin komandanı Muhammad Zakaullah və ən xoş arzularını dövlətimizin başçısına çatdırdı. Pakistan Prezidenti Məmnun Hüseynin və Baş nazir Məhəmtanlı qonaq ölkəmizin, xüsusilə

Bakının gözəlliyinin onda dərin təəssürat yaratdığını dedi. Pakistan ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli əlaqələrin tarixi, dini və mədəni köklərə malik olduğunu xüsusi vurğulayan Muhammad Zakaullah xalqlarımızın münasibətlərinin yüksək səviyyədə olduğunu dedi, ölkələrimiz arasında əlaqələrin gələcəkdə daha da genişləndirilməsinin vacibliyini qeyd etdi.

Dövlətimizin başçısı Prezident Məmnun Hüseynin və Baş nazir Məhəmməd Nəvaz Şərifin salamlarına görə minnətdarlığını bildirdi, onun da salamlarını Pakistanın Prezidentinə və Baş nazirinə çatdırmağı xahiş etdi.

BMT-də "Multikulturalizm ili" və BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumuna hazırlıq məsələsi müzakirə olunur

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin Beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin müdiri, BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunun Təşkilat Komitəsinin katibi Vasif Eyvazzadənin rəhbərliyi ilə nümayəndə heyəti Nyu-Yorkda səfərdədir.

Nazirlikdən AzərTAC-a bildirilib ki, nümayəndə heyətinin yanvarın 16-dək davam edəcək səfərinin məqsədi BMT Sivilizasiyalar Alyansının rəhbərliyi ilə görüşlər keçirmək və qurumun qarargahında BMT Sivilizasiyalar Alyansının əlaqələndiricilərinin "İnamın yaradılması: zorakı ekstremizmin qarşısının alınması istiqamətində əlaqələr" mövzusunda təşkil etdikləri görüşdə iştirak etməkdir.

Səfər çərçivəsində ilk olaraq BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı üzrə Ali nümayəndəsinin kabinet rəhbəri Nihal Saadın rəhbərliyi altında nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilib. Görüşdə bu il aprelin 25-dən 27-dək Bakıda keçiriləcək BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumuna hazırlıq işlərinin cari vəziyyəti və digər təfərrüatları, habelə Prezident İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə elan edilmiş "Multikulturalizm ili" ilə bağlı əməkdaşlıq müzakirə olunub.

Qeyd edilib ki, həm 7-ci Qlobal Forum, həm də "Multikulturalizm ili" Azərbaycanın dünyadakı mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası dialoqa töhfəsi ilə yanaşı, dünyadakı sülh və əməkdaşlığa həm dövlət başçısının, həm də xalqın milli iradəsinin ifadəsidir.

Səfər çərçivəsində yanvarın 15-də BMT-də Sivilizasiyalar Alyansı üzrə Milli Əlaqələndiricilərin toplantısında 7-ci Qlobal Forum və Azərbaycanın ev sahibliyi barədə geniş təqdimatın keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Unudulmuş və ya unudulmaz sözlər

Artıq bir müddətdir ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzində "Azərbaycan dilinin işlək orfoqrafiya lüğəti" üzərində işə başlanılıb. Mərkəzin Elmi Şurasında və dəyirmi masalarda bu məsələ ilə bağlı müzakirələr aparılıb, irad və təkliflər bildirilib, tövsiyələr və məsləhətlər verilib. Məqsəd, mövcud lüğətin işlək vəziyyətə gətirilməsi, praktikliyinin artırılması, dilimizdə işlənməyən ərəb və fars sözlərindən, ara ifadələrdən və terminlərdən təmizlənməsi, əvəzində Azərbaycanın görkəmli söz ustaları Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Süleyman Rəhimov, Əli Vəliyev, İsmayıl Şıxlı və digər bu kimi qələm sahiblərinin əsərlərindən aranıb tapılan söz və ifadələrlə zənginləşdirilməsidir. Ədəbi irsimizdən tapdığımız nümunələrə qəzetimizin səhifələrində ara-sıra yer ayıracağıq. Bu sözlərə dair təklif və iradlarınızı ünvanımıza göndərməyinizi xahiş edirik.

Qeyd: Diqqətinizi cəlb etmək istədiyimiz sözlər yağlı şriftlə verilir.

(Düşmən) sicillisindən.
(Eşqində) süzan (olmaq).
Razı-məndlik (etmək).
Ərusməhrəm (etmək).

Pərəstarlıq (göstərmək).
(Taleyi) zəbundur.
Tənümənd (ata).
(Xan) dərbarı.

Müsünn çağı.
(Qocadan) fərzənd (olmaz).
(Nə ünəs, nə) zükür.
Həyulaya (çevrilən).
Nəməkəbəharam adam.
(Çoban-çoluq) istılığı.
Kallayı (otaq).
Təbəxxürdən (keçirmək).
Dəruni (döyüntülər).
(Rəngi) süddüyan (sarı).
(Bir tərəfi) cılda rəyyə. (Xudaya) sədhəzar (şükür).
(Kim vergiyə) rayıdır.
Cir-civirli (kol-kos).
(Niyə) kütahlıq (göstərsiniz).
Mənbə: Süleyman RƏHİMOV, "Məhtaban" povesti Seçilmiş əsərləri Bakı, 2005

"Tutu" nun arzusu

- Mama!
- Nədi, ay bala?
- Bilirsən, bizim bağçada Ramil var ha, onun iki nənəsi, iki babası var, bilirsən?
- Lap yaxşı, qızım...
- Bəs məninki niyə yoxdur?
- Bala, sənikləri Allah baba tez aparıb da...
- Niyə, hara aparıb?...
Cavab gəlmədi.
Dönüb baxdım - elə şirin bala idi ki... "Qaraca qız"dakı Tutu düşdü yadıma. Uşağın ürəyi sözlə dolu idi, amma hələlik dinmirdi nə sə - avtobusun pəncərəsindən baxır, gözləri yol çəkirdi.
- Mama, gəl, ataya deyək, balaca it əlsin bizə... Yox, mənə... ya da pişik...
- Qızım, evdə heyvan saxlamaq olmaz.
- Yeşikdə saxlayırıq, balkonda...
- Olmaz...
- Amma Ramilin var idi...
Gələn deməyə söz tapmadı, uşaq isə kirmək bilmirdi:
- Mən evdə darıxıram... Mama, bilirsən, Ramilin iki dənə bacısı var... Böyük qardaşı da var... İti də var...
- Sənin də anan, atan var.
- Onun da var... Sonra dayısı da var... Xalası da var... Əmisi də var, bibisi də... İti də...
Məninki niyə yoxdur?
Anadan cavab gəlmədi.
- Mama mənim bacım olsaydı, heç it istəməzdim... Ya da qardaşım... Yaxşı olardı, hə?
Bu sual artıq ritorik deyildi - "Tutu" nun gözləri girdələnmişdi, cavab tələb edirdi.
- Əlbəttə, yaxşı olardı...
- Bəs niyə olmadı?...
Gələn yerində narahat-narahat qurcalandı, ətrafına göz gəzdirməyə görə, baxdığını görünə, bir az da sıxıldı elə bil, amma dillənmədi.
Az qaldım "Tutu" ya deyəm ki, ay bala, hələ harasını bilirsən? Sənin heç dayıoğlu-dayıqızın, əmiögli-əmiqızın, bibioğlu-bibiqızın, xalaoglu-xalaqızın da yoxdu... Heç uşaqlarınkı da olmayacaq...
Dayanacaq yetişdi. Mən düşürdüm. Yanlarından ötəndə, özümü saxlaya bilmədim:
- Qızım, bu şirin körpəyə bir it alın barı...
P.S. Mənim 1 qardaşım, 1 bacım, 5 əmim, 3 bibim, 4 xalam, 2 dayım vardı...
Xoşbəxt uşaqlığımı olub...
İndikilərin yoxudu. Necə bir şey olduğunu da bilmirlər, bilməyəcəklər də. Bizim günahımızdan dolay...
İnsafımız olsun, onlara it alın barı!

Sloveniyanın paytaxtında Nizami Gəncəvinin abidəsi ucaldılacaq

Lyublyana şəhər bələdiyyəsindən Azərbaycanın Avstriya, Sloveniya və Slovakiyadakı səfirliyinin Lyublyana ofisinə daxil olan məktubda qeyd edilir ki, şəhər bələdiyyəsinin müvafiq komissiyası Şimali Şəhər Parkının yeni salınacaq hissəsində abidənin ucaldılması barədə qərar qəbul edib. Nizami Gəncəvinin memorial abidəsinin yanında dahi şairin ədəbi əsərlərinin nümayiş olunacağı elektron lövhənin quraşdırılması da nəzərdə tutulub. Yaxın aylarda açılışı gözlənilən abidənin müəllifi Ukraynanın Xalq rəssamı, heykəltəraş və memar Seyfəddin Qurbanovdur.

Elgün NİFTƏLİYEV

"YUG" Teatrı yeni binaya köçəcəkdir

Azərbaycan Dövlət "YUG" Teatrının binasının sökülməsi nəzərdə tutulub. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin informasiya və ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsindən AzərTAC-a bildirilib ki, Bakı şəhərinin baş planına uyğun olaraq, Yasamal rayonu ərazisində abadlıq işləri həyata keçirilir. Aparılan yenidənqurma işlərini nəzərə alaraq, həmin ərazidə yerləşən Azərbaycan Dövlət "YUG" Teatrının binasının da sökülməsi planlaşdırılır.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən teatrın müvəqqəti olaraq yerləşdirilməsi və fəaliyyəti üçün zəruri işlər həyata keçiriləcək. Qeyd olunub ki, teatrın müvəqqəti fəaliyyət göstərməsi üçün ünvan məlumat verəcək. Bildirilib ki, sənət ocağı üçün yeni binanın tikilməsi məsələsi də gündəmdədir. Qeyd edək ki, teatrın binası M. Muxtarov küçəsi, 83 ünvanında yerləşir.

Vyanada Tofiq Quliyevin xatirəsinə həsr olunmuş konsert keçirilib

Vyanadakı Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzində Azərbaycanın görkəmli bəstəkari, Xalq artisti Tofiq Quliyevin xatirəsinə həsr olunmuş konsert keçirilib.

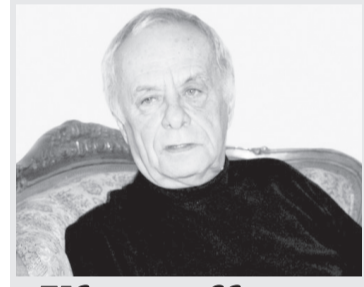

Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri Leyla Qasımova qonaqlara bəstəkar Tofiq Quliyevin həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verib, onu müasir Azərbaycan estrada musiqisinin banilərindən biri kimi xarakterizə edib. O, Azərbaycanda mahnı janrının inkişafında müstəsna rol oynamış Tofiq Quliyevin yaratdığı əsərlərin bu gün də dillər əzbəri olduğunu, Azərbaycanda və ölkə hüdudlarından kənar sevilərini vurğulayıb. "Mədəniyyətlərin görüşmə məkanı" ictimai qurumunun idarə heyətinin üzvü və musiqi direktoru Fərəh Tahirova bəstəkarın yaradıcılığının bədii məziyyətləri barədə ətraflı danışdı.

Konsertdə görkəmli opera müğənniləri, Azərbaycanın Xalq artistləri, dövlət mükafatları laureatları Fidan və Xuraman Qasımova bacıları Tofiq Quliyevin repertuarından mahnılar ifa ediblər. Fortepiano onları Nigar Məlikova müşayiət edib. Görkəmli bəstəkarın ən tanınmış "Azərbaycan", "Bakı", "Axsam mahnısı", "Dostluq mahnısı", "Qızıl üzük" mahnıları, eləcə də digər Azərbaycan bəstəkarlarının əsərləri tamaşaçılar tərəfindən rəğbətə qarşılıq.

Konsertdə Tofiq Quliyev haqqında çəkilmiş sənədli filmlərdən sükətlər, onun canlı fortepiano ifaları, xüsusilə də Ulu öndər Heydər Əliyevin Tofiq Quliyevin 80 illik yubileyində bəstəkar haqqında söylədiyi fikirlərin əks olunduğu kadrlar nümayiş etdirilib.

Elgün NİFTƏLİYEV

Kinorejissor Eldar Quliyev "Milli kino" mükafatına layiq görülüb

Xalq artisti, tanınmış kinorejissor Eldar Quliyev "Milli kino" mükafatına layiq görülüb. AzərTAC xəbər verir ki, Eldar Quliyev bu mükafata 75 illik yubileyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Kinematograflar İttifaqı idarə heyətinin qərarına əsasən, Azərbaycan kinosuna verdiyi töhfələrə görə layiq görülüb. Xatırladaq ki, görkəmli bəstəkar Tofiq Quliyevin ailəsində dünyaya gələn Eldar Quliyev Ümumittifaq Dövlət Kinematografiya İnstitutunun rejissorluq fakültəsində təhsil alıb. O, ilk böyük ekran əsəri olan "Bir cənub şəhərində" filmi ilə Azərbaycan kinosunda yeni mərhələnin təməlini qoyub. Eldar Quliyev "Babək", "Ən vacib müsahibə", "Var olun, qızlar...", "Ürək... Ürək...", "Nizami", "Nə gözəldir bu dünya...", "Girov", "İstanbul reysi", "Dərvişin qeydləri" və digər filmlərə quruluş verib. Çəkdiyi filmlərin bir neçəsi kinofestivallarda mükafatlara layiq görülüb. Hazırda "Debut" studiyasının bədii rəhbəri, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin kino kafedrasının professoru, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi Himayəçilik Şurasının üzvüdür. Dövlət Mükafatı laureatı olan Eldar Quliyev Xalq artisti fəxri adına layiq görülüb, "Şöhrət" və "Şərəf" ordenləri ilə təltif olunub.

○ "Aydın Yol" qəzeti 1990-cı il yanvarın 20-də Bakıya, dinc şəhərə vəhşicəsinə hücum edən sovet qoşunlarının törətdiklərinin şahidi olan adamların xatirələrini dərc edir. Moskva mətbuatı 1990-cı ildə dinc nümayişə çıxıb qətlə yetirilən insanları ekstremist adlandırdı. Bu yazıda 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə hərbi terrorun əziyyəti çəkənlərə inanılmaz dərəcədə ağır şərtlərdə yardım edən həkimlərin ifadələri toplanıb.

Bakı xəstəxanalarının həkimləri o müdhiş gecəni belə xatırlayırlar.

Vüqar Yusifzadə - 1 saylı Klinik Xəstəxananın (1990-cı ildə Semaşko adına xəstəxana) həkimi:

20 yanvar gecəsi mən Salyan kazarması tərəfdə idim. Hərbi məktəbin ərazisindən tanklar çıxırdı, onların lyuklarında gənc əsgərlər vardı. Zabit bizə yaxınlaşdı və tanklara yol verməyimizi istədi. Biz məktəbin qarşısındakı asfaltın üzərində oturduk. O zaman əsgərlər bizə tərəf bir neçə tüstü şaşkası atdılar. Külək tüstünü dağıdıanda gördük ki, bizdən 50 addımlıq məsafədə əsgərlər dayanıblar. Zabitin komandası eşidildi və avtomatların tətikləri saqqıldadı.

Əsgərlər "Ura", "İrəli" çığırtiları ilə təxminən qırx nəfərlik, içərisində qadınların da olduğu dəstənin üzərinə şığıdılar. Panika yarandı və biz qaçmağa başladık. Arxamızca güllə səsləri eşidildi, bir neçə nəfər yaralandı. Mən kolluqların arasında gizlənməyə başladım və öz gözümlə gördüm ki, əsgərlər yaralıları yaxınlaşır, onları süngü-bıçaqla vururlar.

Beləcə yolu açdılar, sonra tanklar torpağa uzanmış insanları əzərək hərəkətə keçdi.

Eldar Əliyev - Klinik Eksperimental Cərrahiyyə İnstitutunun həkim-anestezioloqu:

Yanvarın 20-də, gecə şəhərdə atışma başlayan kimi, şəxsi maşını olan bir çox cərrahlarımız dərhal işə gəldilər. Yaralılar gecə saat birdən sonra daxil olmağa başladı və ilk əməliyyat saat ikidə aparıldı. Bütün gecəni bir-birinin ardınca cərrahiyyə əməliyyatı aparırdıq. Şəhərə yaxın öyrəndik ki, şəhərin digər mərkəzi xəstəxanalarında da vəziyyət eyni cür olub.

Cahangir Hüseynov - Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının o zamankı baş həkimi:

Yanvarın 22-də xəstəxanamızda 176 yaralı vardı, onlar iki sutka ərzində bizim cərrahların əməliyyat etdiyi xəstələr idi.

Elə birçə bu məqam, mərkəzi mətbuatın qoşunlarının Bakıya girməsi zamanı guya cəmi yüz nəfərin yaralanması barədə yaydığı xəbərlərin yalan olduğunu göstərir.

Yaralılardan başqa, xəstəxanaya öldürülmüş insanların meyitləri gətirilirdi, yanvarın 20-də səhərə yaxın 30 meyit gətirildilər. Yaralılardan da hər gün ölənlər olurdu.

Nüşabə Əsədzadə - həkim-terapevt:

Meyitləri hamam otağına yığır, sonra morqa daşıyırdılar. Yanvarın 20-nə keçən gecə saatbasaat yaralılardan sayı daha da artırdı. Bütün kabinetlərdə, hətta sarğı və qəbul otaqlarında da cərrahiyyə əməliyyatları aparılırdı. Çünki yer yox idi, yanvarın 20-də səhərə yaxın və sonrakı günlərdə də yaralı axını güclənirdi.

20 Yanvar şəhidləri şahidlərin yaddaşında

Ədalət Rüstəmov - Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının cərrahi:

Yanvarın 20-də gecə saat düz birin yarısı xəstəxanada işıqlar söndü. Biz əməliyyatları həyata keçirmək üçün şam yandırdıq, sonra kerosin lampası götürüldü. Xoşbəxtlikdən, xəstəxananın öz generatoru vardı və tezliklə onu işə sala bildik.

D. Hüseynov - cərrah:

Mən 35 ildir cərrahiyyə əməliyyatı aparıram, bu dünyada çox şey görmüşəm, amma belə yaralılarla həyatım boyu rastlaşmamışdım. Yanvarın 20-də daxil olan yaralıların nəinki daxili orqanları, hətta sümükləri də birçə güllə ilə dağılmışdı.

Fuad Əliyev - patoloqanatom:

Yanvarın 20-də, günorta bizim morqa 85 meyit gətirildi. Onların 75-i kürəyindən güllə yarası almışdı. İkisi döyülməkdən dünyasını dəyişmişdi, altısını BTR əzmiş, bir neçə nəfər kəsilmiş-deşilmiş yaralılardan və ya süngü zərbəsindən ölmüşdülər. 19 nəfər güllə yağışına tutulmuşdu, ölənlərdən birinin üzərində altı güllə yarası vardı. Atəş yaxın məsafədən açılmışdı, məqsəd, hərbiçilər demiş, onları tam məhv etmək idi.

Fuad Abdullayev - Mirqasımova adına Klinik Xəstəxananın həkimi:

Mən həmin gecə növbətçi idim və gördüm ki, hərbiçilər bizim tibb bacılarını və həkimləri yaralıları və ölümlərə yaxın getməyə qoymur.

Xəstəxanamızın binası qarşısında və ovaxtkı XI Qızıl Ordu abidəsinin yaxınlığında yaralı və ölü sayı çox idi, şəhərə hücum edən tanklar əhaliyə burada atəş açmışdılar.

Cahangir Atakişiyev - həmin xəstəxananın həkim-uroloqu:

Biz Fuadla cərrahiyyə şöbəsində növbə çəkirdik. Atışma başlayanda mən xəstəxananın damına qalxdım. Oradan XI Qızıl Ordu abidəsinin qarşısında dairə vurub, atəş açaraq və insanları əzərək şəhərin müxtəlif prospektlərinə istiqamət götürən tanklar yaxşı görünürdü. Həmin abidə qarşısında çox adam həlak oldu. Toplaşan adamlar tərəfindən tanklara birçə güllə də atılmadı. Qurbanların sayı çox idi, çünki abidə qarşısındakı meydan böyük idi və tankdan qaçıb gizlənməyə imkan yox idi. Tanklar heykəlin yanından uzaqlaşan kimi biz yaralıları xilas etməyə atıldık. Gecə saat birin yarısından başlayaraq, yaralılar daxil olmağa başladı. Odlu silahla yaralılardan başqa, qazla zəhərlənmə əlamətləri olan xəstələr də vardı, onlarda qusma, gözlərin sulanması, qanlı öskürək, boğulma halı müşahidə olunurdu. Bir yaralının qarın nahiyəsini kəsən kimi, bütün əməliyyat otağı zəhərli qaz qoxusu ilə doldu. Məcburən əməliyyatı dayandırıb otağın havasını dəyişməli olduq. Səhərə qədər işlədik, yaralı axını yalnız səhər saat altıya yaxın səngidi.

Bizim tibb bacılarından biri yaralıları xəstəxanaya aparanda odlu silahdan açılan gülləyə tuş gəlmişdi.

O vaxt bizim şöbəyə 38 yaralı daxil oldu, onlardan altısı əməliyyat zamanı öldü. Travmatologiya şöbəsinə həmin gecə 40 yaralı gətirildilər, hamısı gənclər idi, ən böyüyünün 30 yaşı vardı.

M. Qasımov - Respublika Xəstəxanasının 1990-ci ildə baş həkimi:

Yanvarın 21-də xəstəxanada sarğı materialı, antibiotiklər, ağrıkəsicilər bitdi. Bircə qan çatışmazlığı problemi yox idi, yanvarın 20-də səhər saatlarından insanlar dəstə-dəstə qanköçürmə stansiyasına gəlirdilər. Bizim xəstəxanaya da qan verməyə gələnlər vardı, tibb bacıları və həkimlərimiz də çoxlu qan verirdilər. Ağsu, Beyləqan, Şamaxı və respublikanın digər şəhərlərindən olan həmkarlarımız bizi dərman və əməliyyatlar üçün lazım olan digər materialla təmin etdilər. Moskvadan və SSRİ-nin digər şəhərlərindən heç bir yardım olmadı. Yanvarın 25-də reanimasiyada o qədər yaralıdan cəmi 3 nəfəri qalmış, qalanları cərrahiyyə şöbəsinin palatalarına köçürülmüşdü. Yanvarın 25-də bütün səylər ona yönəldilmişdi ki, sovet qoşunlarının ehtimal edilən yeni hücumlarına hazır olmaq üçün dərman toplayaq.

Həkimlər hesab edirdilər ki, bu ehtimal çox yüksəkdir. Yanvarın 20-də günorta üç minədək adam qan vermək üçün bizim laboratoriyaya müraciət etmişdi. Biz 145 nəfərdən qan götürüb, qalanlarını respublika qanköçürmə stansiyasına göndərdik.

Soltan Əliyev - həmin xəstəxananın baş həkim müavini:

Yanvarın 20-də bölmələr üzrə növbətçilərdən başqa, həkim və tibb bacılarından ibarət 31 briqada yaratdıq, onlar bir-birini əvəz edərək gecə-gündüz xəstəxanada növbə çəkməli idilər. Bakının bütün iri xəstəxanaları bu cür iş qrafikinə keçmişdi. Biz dərman, ağrıkəsici, əməliyyat materialları ehtiyatını artırırdıq və yaralıların yeni axınına hazırlaşdıq. Xoşbəxtlikdən, bu, baş vermədi. Yeni kütləvi yaralı axınının qəbuluna hazırlıq prosesi olmasaydı, bizim bir çox həkim və tibb bacılarının stressli vəziyyəti bir az da gərginləşəcəkdi. Yanvarın 20-də cərrahların şahidi olduqları mənzərə o qədər dəhşətliydi ki, onları keçirdikləri psixoloji şokun fəsadlarından yalnız yeni dalğaya yüksək hazırlıq tədbirləri görmək xilas edə bilərdi.

İstintaq komissiyası

1990-cı ilin 22 yanvar Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sessiyasında 20 yanvar hadisələrinin araşdırılması üzrə istintaq komissiyası yaradıldı. Bu komissiya yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə və sonrakı günlərdə SSRİ Müdafiə Nazirliyinin, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin və Daxili İşlər Nazirliyi qoşunlarının Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı törətdikləri qanlı qırğının təşkilatçı və icraçılarının aşkarlanması vəzifəsini qarşıya məqsəd qoymuşdu.

İstintaq komissiyasının müavini Tamerlan Qarayev danışıq:

Komissiyada Ali Sovetin deputatları, ictimaiyyət nümayəndələri, səhiyyə, ədliyyə, daxili işlər nazirləri, Ali Sovetin sədri iştirak edirdilər. Komissiyaya təkcə Bakıdan deyil, bütünlükdə respublikadan məlumatlar daxil olurdu.

Ölüm şəraitləri çox müxtəlif idi. Bəziləri evdən çıxmadan həlak olmuşdular.

12 yaşlı Larisa Məmmədova atəş səsləri eşidib eyvana qaçmış və gülləyə tuş gəlmişdi. Atası onun dalınca yüyürmüş, o da yaralanmış və huşunu itirmişdi. Qızının öldüyü barədə xəbəri, ata xəstəxanaya çatdırılanda almışdı.

Sonrakı günlərdə də çoxlu ölənlər və yaralanan olmuşdu. Əsgərlər dinc insanlara təkcə komendant saati başlayandan sonra deyil, gündüz də atəş açırdılar.

Təcili Tibbi Yardım Xəstəxanasının qəbul şöbəsinin jurnalından 23 yanvar tarixli çıxarış:

"Yanvarın 23-də səhər saat 10.00-da döş qəfəsindən güllə yarası almış 10 yaşlı Samirə Bağirova xəstəxanaya daxil olub. Saat 14.00-da boynundan güllə yarası almış 12 yaşlı Gültəkin Paşayeva xəstəxanaya gətirilib".

Tamerlan Qarayevin sözlərinə görə, 1990-cı ilin yanvarında dinc vətəndaşların həlak olması faktı ilə bağlı Bakı Hərbi Komendaturasında heç bir cinayət işi açılmayıb. Bircə istisna "BTR"-in içərisində Elmi Tədqiqat İnstitutunun alimlərinin olduğu avtomobili əzməsi hadisəsi ilə bağlıdır.

(Davamı gələn sayımızda)

Şirin MANAFOV

Böyük rus yazıçısı, ictimai xadim, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Lenin mükafatı və 6 dəfə SSRİ Dövlət mükafatı laureatı olan Konstantin Mixayloviç Simonovun (1915-1979) yaradıcılığın dan söz düşərkən, ilk olaraq "Gözlə məni!" («Жди меня!») şeirini xatırlayırdıq. Halbuki indi qeyd etdiyim fəxri adlarının heç birini bu şeirə görə almıyıb.

Böyük Vətən müharibəsinin başlangıcından hərbi jurnalist kimi çalışmağa başlayan K.Simonov payız aylarında "Jdi menya" ("Gözlə məni") şeirini yazır. O, bu şeirini öz sevgilisinə həsr etsə də, müharibədə vuruşan ərlərini gözləyən bütün qadınların adına çevrilir. "Gözlə məni" şeiri poetik gücünün təsiri ilə dünyanın bir çox dillərinə, özü də dəfələrlə tərcümə olunaraq yayılıb.

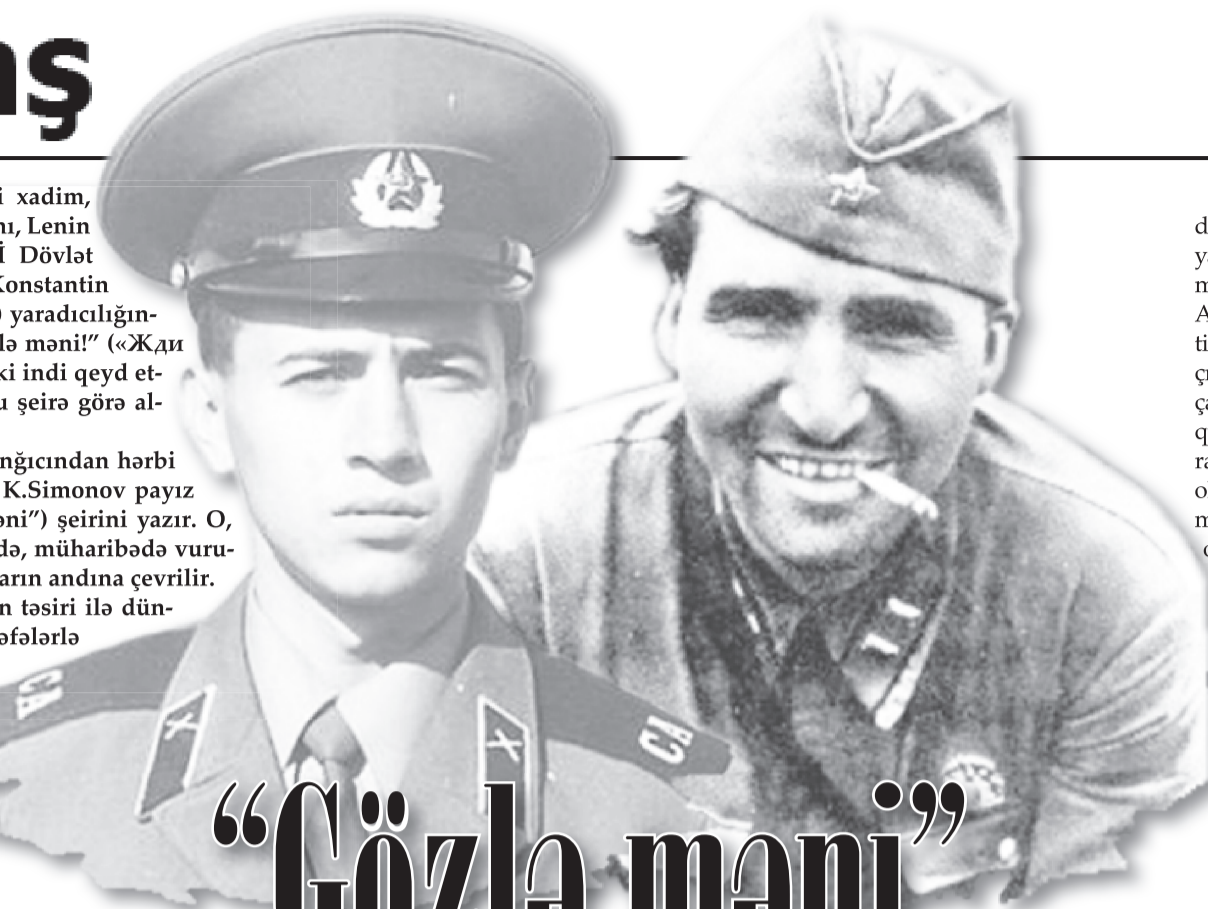
Elə o illərdə Səməd Vurğun bu şeir haqqında fikirlərini belə ifadə etmişdi: "Konstantin Simonovun "Gözlə məni" şeiri milyonlarla adamı dərinəndən həyəcanlandırdı. Çox saf və dərin bir səmimiyyətlə aşılannmış olan bu şeir Böyük Vətən müharibəsi iştirakçılarının bir çoxunu düşündürən fikirlərə sanki bir cavab idi". Qarşılıqlı olaraq, Səməd Vurğunun "Mən tələsmirəm", "Şair, nə tez qocaldın sən...", "Gödəkcə" şeirlərinin rusçaya şedevr tərcümələrinin müəllifi K.Simonovun Azərbaycan ədəbiyyatına sevgisini bircə misalla yada salmaq istəyirəm: "Səməd gözəl şair, mərd insan və ədalətli dost idi. O, həqiqi xalqlar dostluğunun, şairlər arasındakı dostluğun nə demək olduğunu çox gözəl bilirdi. Məhz buna görə də ölkəmizin hər yerində və onun hüduqları xaricində Səmədin çoxlu dostları vardı..."

Təsadüfi deyil ki, şeir dərc edildəndən (14 yanvar 1942-ci il) dərhal sonra, ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatlarında, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatında da təsirli əks-sədalara əşidildi. Təbii ki, Azərbaycan ədəbiyyatında ondan geri qalmayan "Ana və pətalyon"u Süleyman Rüstəm yazdı. Yəni Azərbaycan şeiri də bu kimi nümunələrlə zirvəyə doğru özünə çıxır açmışdı.

Nəgmə olub dodaqlarda səslənən "Gözlə məni" şeirinin Azərbaycan dilində xeyli sayda uğurlu tərcümə nümunələri var, yaqın ki, hələ olacaq da. Çünki araşdırma zamanı məlum oldu ki, nisbətən yaşlı nəsilə (Ə.Kürçaylı, X.R.Ulutürk, Əli Kərim, Anar, İsa İsmayılov, S.Məmmədov və s.) yanaşı müasir dövrümüzdə poeziya aləminə gələn gənclər də (S.Babulaoğlu, Valeh Mirzə, X.Əfəndiyeva və s.) həmin şeirə müraciət etmiş, dilimizə tərcümə etmişlər.

Ötən əsrin 90-cı il ədəbiyyatına gələn gənclər arasında xüsusi dəst-xətti olan Ülvi Bünyadzadənin dünyəvi ədəbiyyatından xeyli tərcümələri (18 müəllifdən 20 tərcümə) məlumdur və bu əsərlər müxtəlif vaxtlarda (1990, 1991, 1993, 2005 və s. illərdə) istər dövrü mətbuatda, istərsə də kitablarında oxuculara təqdim edilib.

Qeyd edim ki, Ülvinin mütaliə məhəbbətinin qaynağı atası olmuşdu: aralarındakı ədəbi mübahisələr, ədəbi yeniliklərlə tanış olaraq hər söhbətində atasını hey-rətləndirmək marağı və s. Oxuduğu əsərlərin təsiri, təbii ki, onun yaradıcılığında da özünü göstərmiş. Konstantin Simonovun "Gözlə məni" ("Жди меня") şeirinin təsir dairəsinə düşən şairlərdən biri də Ülvi Bünyadzadə olub. Bu əsərin təsiri ilə öz "Gözlə məni" (1987) şeirini yazmış, yoxsa, elə həmin əsəri tərcümə etmişdi?

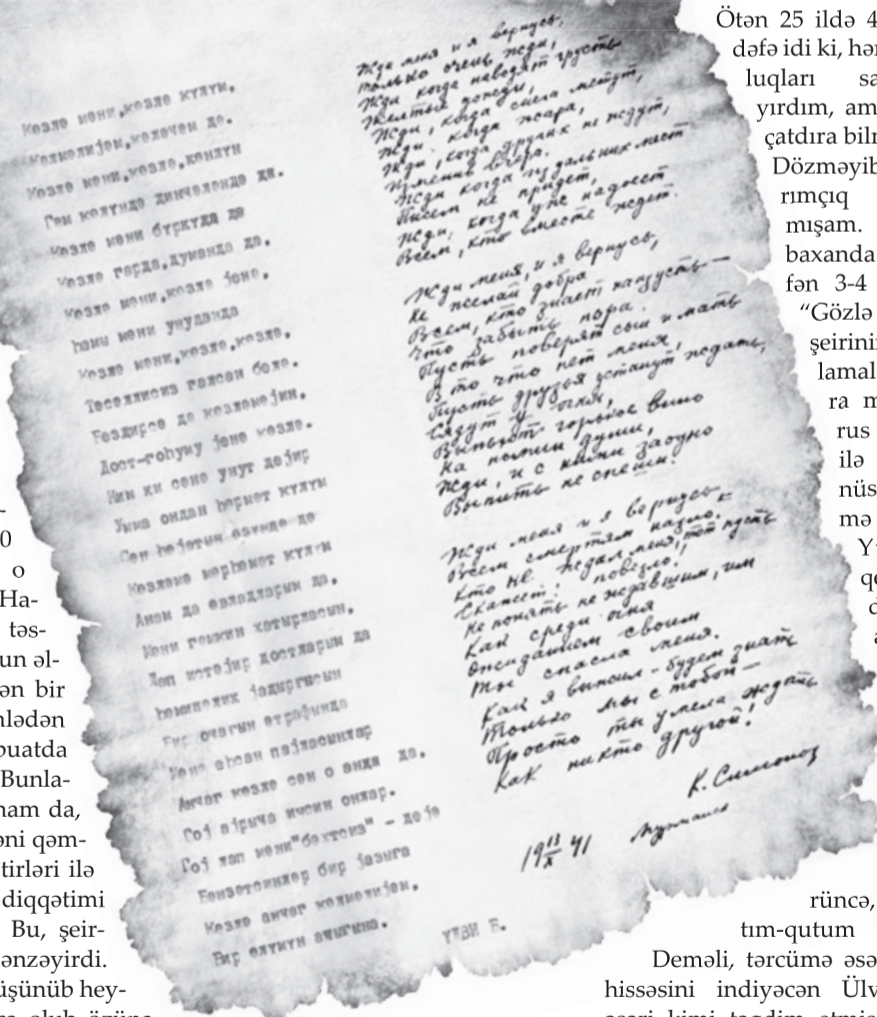

"Gözlə məni" Ülvinin öz şeirimi, yoxsa tərcüməsimi?

Hətta 1993-cü ildə Ülvinin "Gənclik" nəşriyyatında çap olunan kitabı "Bir ölümün acığına" adlandırıldı. Bir məsələni xüsusilə qeyd etməyi özümə borc bilirəm. Bu, nədir?

1990-cı il hadisələri baş verdi. 20 yaşlı tələbə Ülvi o gecə şəhid oldu. Hadisədən az sonra təkinlik xatirinə onun əlyazma şeirlərindən bir neçəsini, o cümlədən "And"ını mətbuatda dərc etdirdim. Bunların içərisində "Anam da, övladlarım da məni qəmgin xatırlasın" şeirləri ilə başlayan bir şeiri diqqətimi xüsusi cəlb etdi. Bu, şeirdən çox ağıya bənzəyirdi. Elə ağı kimi də düşünüb hey-rətləndim ki, necə olub özünə belə bir şeir həsr edib.

*Anam da, övladlarım da
Məni qəmgin xatırlasın,
Qoy ən aziz dostlarım
Həmişəlik yadırgasın.
Bir ocağın ətrafında
Mənə ehsan paylasınlar.
Qoy lap məni "bəxtsiz" - deyə
Bənzətsinlər bir yazığa.
Ancaq gözlə, gəlməliyəm,
Bir ölümün acığına.*

Ötən 25 ildə 4, ya 5-ci dəfə idi ki, həmin qovluqları sahmanlayırdım, amma başa çatdırı bilmirdim...

Dözməyib yanı-yarıncıq uyişdirmişəm. Bu dəfə baxanda təsadüfən 3-4 vərəqdə "Gözlə məni" şeirinin qaramaları, sonra makinada rus əlifbası ilə yazılmış nüsxəsi əlimə keçdi.

Yuxarıda qeyd etdiyim ağı - şeir misralarının da bu şeirin sonundadır. rüncə, matum-qutum qurudu.

Deməli, tərcümə əsərinin bir hissəsini indiyəcən Ülvinin öz əsəri kimi təqdim etmişəm. Düzü utandım, "Ülvinin qəlbinə toxunmuşam?" deyər fikrə-xəyala getdim. Amma o var ki, o zamanlar hadisələr elə cərəyan edirdi ki, adam özü-özünü unudurdu, o ki qala, bu şeirin kimə məxsus olduğunu biləsən. Məni çaşıdıran məsələ şeirin Ülvinin öz dəst-xətti ilə yazılması və əsl müəllifin adının qeyd edilməməsi idi (adətən o, bütün tərcümələrində müəllifin adını başda yazıb).

Bir də həmin günlər Ülvi ölüm-dən yaman çox danışır, şeirlər yazırdı, yəni özündə-sözündə olmaması mənim fikrimi dağınıq etmişdi. Amma ağı adlandırdığım həmin sə-tirləri oxuduqca, hansısa bir yarımcıqlıq, ya da haradasa xatırlamağa çalışdığım nə isə bir şey fikrimi tut-qunlaşdırırdı. Budur, 25 ildən sonra rastıma çıxdı. Özü də əlimin altında ola-ola. Gec də olsa, səhvimi düzəltməyə ehtiyac duydum, daxilən sakit olmaq üçün (Amma çox üzül-düm ki, bu şeiri onun dünya ədəbiyyatından tərcümələr kitabına daxil edə bilmədim). Həmin tərcüməni tam halda, əlyazma qaramaları ilə birgə diqqətinizə çatdırıram.

Константин СИМОНОВ

Жди меня!

*Жди меня, и я вернусь,
Только очень жди.
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди.
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара.
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придет,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждет.
Жди меня, и я вернусь,
Не желай добра
Всем, кто знает наизусть,
Что забыть пора.
Пусть поверят сын и мать
В то, что нет меня,
Пусть друзья устанут ждать,
Сядут у огня,
Выпьют горькое вино.
На помин души...
Жди. И с ними заодно
Выпить не стигну.
Жди меня, и я вернусь,
Всем смертям назло.
Кто не ждал меня, тот пусть
Скажет: - Повезло,
Не понять не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.
Как я выжил будем знать
Только мы с тобой -
Просто ты умела ждать,
Как никто другой.*

***

Gözlə məni!
(Ülvi Bünyadzadənin tərcüməsi)

Gözlə məni, gözlə, gülüm, Gəlməliyəm, gələcəm də. Gözlə məni, gözlə, könülün Qəm gölündə dincələndə Gözlə məni, bürküdə də, Gözlə qarda, dumanda da. Gözlə məni, gözlə, yenə, Hamı məni unudanda. Gözlə məni, gözlə, gözlə, Təsəllisiz qalsan belə. Bezdirsə də gözləməyin. Dost-qohumu yenə gözlə. Kim ki, sənə unut deyir, Umma ondan hörmət, gülüm. Sən həyatın özündən də, Gözləmə mərhəmət, gülüm. Anam da, övladlarım da Məni qəmgin xatırlasın, Qoy ən aziz dostlarım
Həmişəlik yadırgasın. Bir ocağın ətrafında Mənə ehsan paylasınlar. Qoy lap məni «bəxtsiz» - deyə Bənzətsinlər bir yazığa. Ancaq gözlə, gəlməliyəm, Bir ölümün acığına.

1987

Almaz ÜLVI
filologiya elmləri doktoru

Etimad
BAŞKEÇİD

Konfutsi, atasına qarşı...

*“Cızığından çıxma” deyir atam mənə haçandı,
Bəs çıxmasam, hardan bilim, cızığım haracandı.*

Ramiz Rövşən

○ Bu günlərdə çinlilər və Konfutsi haqqında bir yazı oxudum. İronik tərzdə də olsa, Konfutsi və konfutsiçiliyin mahiyyəti dürüst göstərilirdi. Lakin Konfutsi ilə bağlı əsl ironiyanın nədən ibarət olduğunu bilməyimiz heç də pis olmazdı.

Deməli, Konfutsi və yaxud Kun-tszı (hərfən, Kun müəlim) eramızdan əvvəl 551-ci ildə dünyaya gəlib. Onu Çin tərəflərdə “ləyaqətli həyatın normativ proqramı”nı insanlığa bəxş etmiş adam adlandırırlar. İnsafən, Konfutsi bu yöndə az iş də görməyib. Məsələn, Avropa mədəni ənənəsindəki əxlaq və ədəbin qızıl qaydasını – özünə rəva bilmədiyini başqasına da rəva görmə – məhz Konfutsi formalaşdırıb. Bu prinsip bütün müqəddəs kitablarda öz layiqli yerini tutub.

Çin xalqının mənəvi atası sayılan Konfutsinin təlimi “Mülahizələr və söhbətlər” adlı kiçik bir kitabçada toplanıb. Onun bütün təlimi ritualın etikası kimi də qəbul olunur. “İnsansevərlik – hər zaman ritualın tələblərinə uyğun hərəkət etməkdir” - Konfutsi belə deyir. Onun çağdaş nöqtəyi-nəzərdən son dərəcə ziddiyyətli müddəaları atalar və oğullar məsələsində birmənalı olaraq ataların tərəfini tutur. O deyirdi ki, insanlardakı dəyişiklik həvəsi və şövqü əcdad kultuna xələl gətirməməlidir. Konfutsi ritualının normalarına görə, atanın evdə qoyduğu qayda-qanunu uşaqlar onun ölümündən yalnız üç il keçəndən sonra dəyişdirə bilərdilər. O, belə hesab edirdi ki, insan daim ideal keçmişin səviyyəsinə yüksəlmək istiqamətində mənəvi, əxlaqi səylər göstərməlidir: “İnsanpərvərliyin əsasını ata-anaya ehtiram, böyük qaradaşlara hörmət təşkil edir”. Ata övlad üçün son əxlaqi və mənəvi instansiyadır.

Konfutsinin təliminə uyğun olaraq: “Hökmdar - hökmdar, əyan - əyan, ata - ata, oğul da oğul olmalıdır”, yəni hər kəs öz yerini bilməli, cızığından çıxmamalı, mərifətli, qanacaq adam olmalıdır. Sözü uzatmaq üçün bir şeyi də qeyd edim ki, Konfutsi müəllimin sözlərinə görə, insan zadəgan zümərəsinə aiddirsə, onun işi xeyli yüngülləşmiş olur. Sıradan, adi insan həyatı yaşayan adamların “yaxşı kişi” olmamaq şansı çox yüksəkdir.

İndi gəlin görək, Konfutsi ilə bağlı ironiya nədədir?

Konfutsinin atası Şulyan Xe şöhrətli bir savaşı imiş, hamı ona hörmət edir, yolunu gözləyirmiş. Ancaq o dövrlər Çin (əslində bütün Şərq) cəmiyyətindəki təsəvvürlərə görə, Şulyan, az qala bədbəxt adam sayılmış. Belə ki, onun çoxsaylı övladlarının hamısı qız uşağı imiş. Doqquzuncu qızdan sonra Şulyan artıq hər şeyə tüpürüb, öz kənzinə evlənir. Onun kənzindən bir oğlu olur, lakin bədbəxtçilikdən bu uşaq çox xəstə və şikəst doğulur. 66 yaşlı döyüşçü yenidən evlənmək qərarına gəlir və bu dəfə 20 yaşlı bir qıza evlənir. Deyə bilərsiniz, nolsun? O olsun ki, həmin dövrün qayda-qanunlarına və mütləq mənada gözlənilməli olan rituala görə, Şulyanın öz kənzinə evlənməsi, sonra onu boşayıb cavan bir qız alması əsl barbarlıq sayılırdı, çünki əvvəla, ər-arvadın yaş fərqi 10 ili keçməməli idi, ikincisi isə, 64 yaşdan sonra evlənmək böyük ədəbsizlik hesab olunurdu. Beləcə, Konfutsi, bütün həyatını qoyduğu ritual normaların böyük pozuntusu nəticəsində bu dünyaya gəlmiş olur.

Yəni əgər dədəsi Konfutsinin sözüylə oturub-durmuş olsaydı, o zaman dünyada Konfutsi adında filosof olmayacaqdı. Bu, taleyin ironiyası deyilsə, nədir?

Bəlkə, doğrudan da, qaydalar onları pozmaq üçün qoyulur...

Və yaxud Konfutsi bu dünyaya gəlməsindən çox peşimanmış və odur ki, gələcəkdə belə halların baş verməməsi üçün belə bir təlim fikirləşib ərsəyə gətirib.

Mu qitəsi bir zamanlar Sakit okeanda mövcud olmuş, 12-14 min il əvvəl yeraltı təkanlar nəticəsində okeanın dərinliklərində qeybə çəkilən sivilizasiyanın adıdır. Elmi fərziyyələrə görə, Mu qitəsi Avstraliya materikindən iki dəfə böyük olub. Bu qitədə 50-70 min il əvvəl sivilizasiya ən yüksək həddə çatıb. 20-ci yüzilliyin əvvəllərinə qədər Mu qitəsi ilə bağlı bütün bilgiler folklor müstəvisində idi və bu qitə haqqında bütün deyilənlər mif və əfsanə hesab olunurdu. İlk dəfə olaraq ingilis alimi Ceyms Çörçvard bu qitə haqqında elmi araşdırmalara başladı və 50 illik araşdırma sonucunda itmiş qitə və onun qeyb olmuş mədəniyyəti haqqında elmi dəlillərlə çıxış etdi. Ceyms Çörçvardın 50 illik araşdırmalarından sonra, Mu mövzusu ciddi elmi araşdırmaların obyektinə çevrildi.

Mu qitəsinin ilk elmi araşdırmaçısı Ceyms Çörçvard 1868-ci ildə Hindistana gəlir. O, bura araşdırma üçün gəlməmişdi, Hindistanda meydana çıxan qıtlıqla əlaqədar ingilis dövləti tərəfindən yardım məqsədi ilə göndərilmişdi. O, burada Riçi adlı bir baş rahiblə tanış olur. Baş rahib Riçi əski mədəniyyətlər üzrə çox bilgili olmaqla bərabər, əski mədəniyyətlərə aid zəngin yazılı arxivə malik idi. Axşamların birində baş rahib tərəfindən qonaq çağırılan Ceyms Çörçvard, otaqda əski əlyazmaların olduğunu görür. Baş kahindən bunların nə ilə bağlı olduğunu soruşduqda, Riçi onların min illər əvvəl mövcud olmuş Mu qitəsinin tarixi olduğunu deyir. Yazılar haqqında bir neçə sual verdikdən sonra bu mövzu Ceyms Çörçvarda olduqca maraqlı gəlir. Bundan sonra o, bu yazıları oxumaq və Mu mədəniyyətini öyrənmək üçün 12 il baş rahib Riçinin yanında qalır. Ondan Mu dilini və əlifbasını öyrənir. Sonra monastırda mövcud olan minlərlə yazılı əski sənədləri oxumağa, dünya mədəniyyətinin ilkin qaynağını öyrənməyə başlayır. O, Hindistanda mövcud olan əski yazılı xəzinəni öyrənməklə kifayətlənməyərək, Altay ərazisində, Uralda, Orta Asiyada və digər yerlərdə araşdırmalar aparır. Bu müddətdə mayyaların dilini, sanskrit dilini və digər bir neçə əski dilləri və əlifbalı öyrənir. Meksikada Mayyalara aid minlərlə sənədi, bişmiş lövhələr üzərində yazılmış, minillərlə yaşlı olan mətnləri gözdən keçirir, Misirdə əski qaynaqlarla tanış olur. Bütün bu inadkar və ardıcıl çalışmaları isə 50 il davam edir. 1930-cu illərdə Ceyms Çörçvard 50 illik araşdırmalarının sonucunu olaraq qeyb olmuş Mu qitəsi və Mu mədəniyyəti ilə bağlı 4 cildlik əsər yazıb çap etdirir. Bunlar dünya xalqlarının ilkin mədəniyyət beşiyi olan Mu qitəsi ilə bağlı ilk elmi araşdırmalar idi:

- ❶ “Mu qitəsinin övladları”
- ❷ “Qeyb olmuş Mu qitəsi”
- ❸ “Mu qitəsinin müqəddəs əsərləri”
- ❹ “Mu qitəsinin kosmik gücü”

○ Yer üzündə ilk sivilizasiya Mu qitəsində meydana gəlib.

○ Mu qitəsi indiki Avstraliya qitəsindən təxminən 2 dəfə böyük olub.

○ Qitə yeraltı qaz partlayışları nəticəsində 12-14 min il əvvəl okeanın dərinliklərində qeyb olub. Bu qeybolma sonucunda 60 milyondan artıq insan okeanın dərinliklərinə qərq olub.

Və dərhal bu kitablarda Türkiyə türkcəsinə tərcümə olunması üçün göstəriş verir. Əsəri 60 mütərcim qısa zaman içərisində tərcümə edir. Əsərlə yaxından tanış olan Atatürk Mu qitəsinin dərinəndən araşdırmaq qərarına gəlir və bu işi Təhsin Mayatəpəkə tapşırır.

Təhsin Mayatəpək 1882-ci ildə Ədimədə anadan olmuşdu. Atası Osmanlı ordusunun paşalarından olan Kara Ömər Vəhbi paşa idi. O, Osmanlı sultanları ilə qohum idi.

İtmiş sivilizasiya - Mu qitəsi

“Mu ölkəsində 10 xalq vardı”

Platonun “Taymeus ve Qritias” əsərindən

Ceyms Çörçvardın araşdırmalarına görə, Mu qitəsi Sakit okeanın böyük hissəsini əhatə edirdi. Qitənin şərqdən-qərbə uzunluğu 8 min kilometr, şimaldan-cənuba doğru eni isə 5 min kilometr olmuşdur.

Mu qitəsindəki inanc sistemi də günümüz üçün çox maraqlıdır. Muda yaşayan insanlar Tanrının tək olduğu inancındaydı və onlar Günəşi Tanrının simvolu olaraq görürdülər. Maraqlı olan məqam da budur ki, onların dilində Tanrının adı Ra idi. Günəşi Tanrının simvolu olaraq gördükləri üçün Mu qitəsinə Günəş İmperatorluğu da deyilir. Ra adının Günəş tanrısı olaraq əski mədəniyyətlərdə sıx-sıx görüldüyünü bilir.

Mu qitəsi ilə bağlı elmi araşdırmalar ingilis alimi ilə başladı, lakin onunla bitmədi, bu yöndə axtarılar bəzi araşdırmaçılar tərəfindən davam etdirildi. Onların qeyb olmuş qitə ilə bağlı fərqli araşdırmaları və mövqeyi olsa da bütün araşdırmaçıları birləşdirən ortaq sonuclar var.

Mu qitəsi araşdırmaçıların ortaq qənaətləri əsasən bunlardır:

○ Mu qitəsində 70 min il öncə tək tanrılı din mövcud olub.

○ Qitədə dörd ayrı irq yaşayıb. Bu dörd irqin hər birinin öz əlifbası olub, lakin qitənin əhalisi eyni dildə danışıb.

○ Mu qitəsində yaşayan insanlar çağdaş dövrümüzün insanlarından daha üstün bacarıqlara sahib olublar.

○ “Ra” sözü Günəş anlamında işlənidir və günəşin simvolu dairə idi. Bu dairə həm də “O” dedikləri Tanrını ifadə edirdi. Mu qitəsinin imperatoru “Munun Günəşi” anlamını verən “Ra Mu” adlanırdı. Ra sözü sonralar digər qitələrə, eləcə də, Misirə keçib.

○ Mu qitəsində 200 min illik mədəniyyət mövcud olub və bu mədəniyyət 50-70 min il öncə ən yüksək səviyyəsinə çatıb.

Ceyms Çörçvardın 1930-cu illərin əvvəllərində Mu qitəsi ilə bağlı çap olunan 4 cildlik əsərindən Atatürk xəbər tutur.

Belə ki, Təhsin Mayatəpəkin xanımı Türkan Sultan, Sultan Vəhdəddinin qızı Naciyə Sultanın və məşhur türk paşası Ənvər paşanın qızı idi.

Təhsin Mayatəpək 1935-ci ildə Atatürk tərəfindən Meksikaya səfir kimi göndərilir. Məqsəd, Mayya mədəniyyətini və Mu sivilizasiyasını öyrənmək, türklərin əcdadlarının Mayyalar və Mu qitəsi ilə nə dərəcədə əlaqəsi olduğunu üzə çıxarmaq idi. Meksikaya gələn Təhsin Mayatəpək Mayya mədəniyyətini araşdırmağa başlayır və maraqlı sonuclarla rastlaşır. Belə ki, mayyaların dilində çağdaş türkcədə işlənen yüzlərlə söz var idi. Mayatəpək soyadını da özünə məhz burada çalışdığı dövrdə götürür. Türklərin “təpə” dediyi varlığa mayyalar “təpək” deyirdi. O, da “maya” və “təpək” sözlünü birləşdirərək özünə soyad seçir. Amma bu adın ona Atatürk tərəfindən verildiyi də deyilir. O vaxta qədər onun soyadı nəslinin soyadına uyğun olaraq Sərhoşoğlu idi.

(Davamı gələn sayımızda)

Namiq HACIHEYDƏRLİ

○...Bayaqdan özünə yer tapma bilmir, çəkiliş meydançasında fikirlilik var-gəl edirdi. İkinci dubl da alınmışdı. İlk baxışdan, bəlkə də çəkilmiş material pis deyildi, montajda yardımçı planların köməyi ilə vəziyyətdən çıxmaq olardı. Lakin bu kadrlar lap hamını qane etsəydi belə, onu, neçə ilin təcrübəli rejissorunu heç bir vəchlə razı sala bilməzdi. İndi bütün çəkiliş qrupu - işıqçılardan tutmuş əlbə-səçilərədək, operatorlardan tutmuş aktyorlaraədək hamı nəfəsini çəkib onun qərarını gözləyirdi.

Rejissor hələ film üzərində işə başlamazdan əvvəl bilirdi ki, bu aktyor heyəti ilə işləmək çox çətin olacaq. Hamısı korifeydir, özünə-məxsus oyun tərzilə fərqlənən, tə-kəbbürlü sənətkarlardır. Di gəl ki, uşaq kimi adi bir sözdən, hərəkətdən küsürlər. Əliəğa Ağayev, Möhsün Sənani, Lütfəli Abdullayev, İsmayıl Osmanlı, Mustafa Mərdanov, Ağasadıq Gəraybəyli və başqa aktyorları eyni vaxtda bir çəkiliş meydançasına toplamaq hər oğulun işi deyildi. Gəl indi bunların hərəsi ilə öz dilində danış görüm, necə danışırsan?!

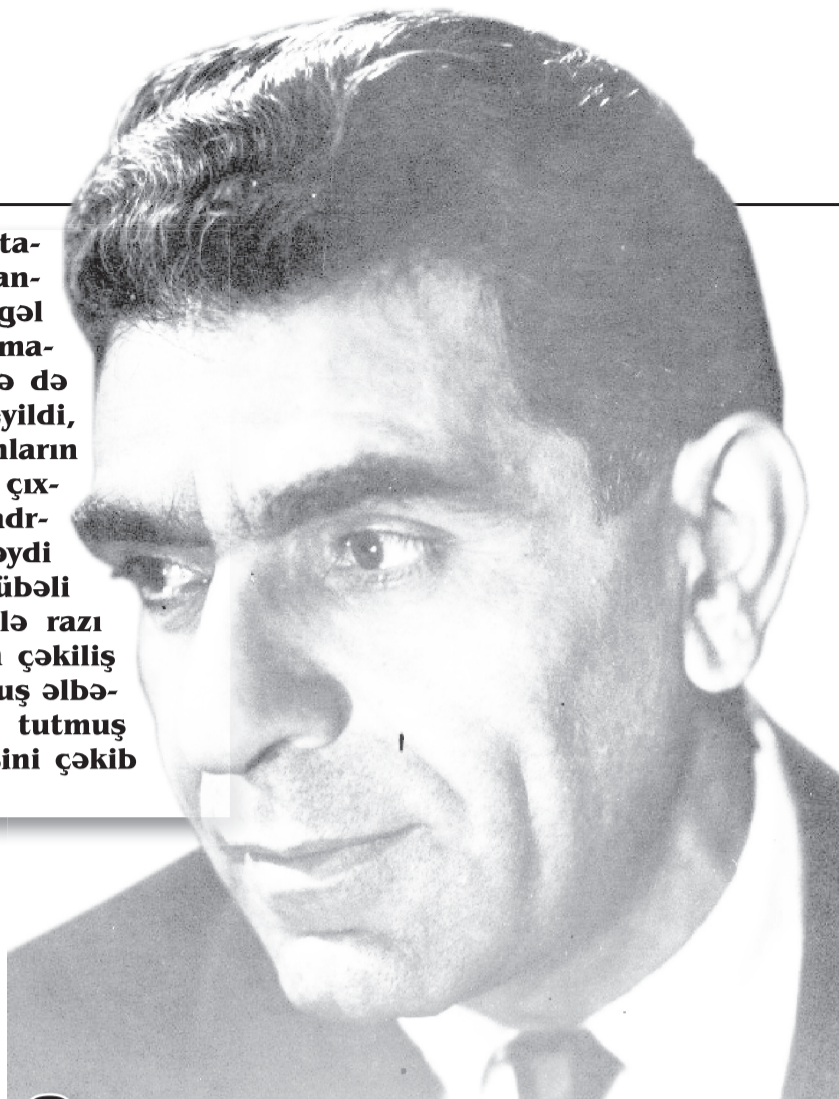
Onun fikrincə, Rüstəm bəyin evindəki qonaqlıq səhnəsi "O olmasın, bu olsun!" filminin bütün qayəsini açıq şəkildə ortaya qoymalı, həmin dövrün ümumiləşdirilmiş tiplərinin daxili aləmini açıb göstərməli idi. Amma o, bütün varlığı ilə əmin idi ki, son dublda bu səhnə saxta alınıb, çünki bu dava, o davalardan deyil...

Əfsanəvi filmin rejissoru Hüseyin Seyidzadə 1956-cı ilin soyuq bir payız günündə, çəkiliş prosesinin ən çətin mərhələsində 3-cü dubl barədə qərar verməli idi, elə bir qərar ki, sonra ömrü boyu vicdan əzabı çəkməsin...

Hüseyinin vicdan barəsində öz rəyi vardı. Bu rəy illərin sınağından çıxmışdı və onun keşməkeşli həyatında sönməz bir mayaka çevrilmişdi. 1910-cu il oktyabrın 19-da İrəvanda tacir Əli kişinin ailəsində dünyaya göz açmış Hüseyin, gəlişi ilə Seyidzadələr nəslinə hədsiz sevinc bəxş etmişdi. Ancaq bu sevincin ömrü uzun olmadı. Erməni təhqirlərindən cana doymuş Əli kişi əvvəl Tiflisə, sonra Bakıya köçdü. Hüseyin, kino sənətinə də elə bu şəhərdə bağlandı.

Moskva Ümumittifaq Dövlət Kinematografiya İnstitutunda Sergey Eyzənşteyn, Mixail Romm, Lev Kulicanov kimi ustalardan dərslər alan gənc rejissor, yaratmaq eşqi ilə çağlayırdı. Bakı kinofabrikində müxtəlif illərdə "İlk komsomol buruğu" (1930), "Əlsiz adamlar" (1932), "Bakılılar" (1938), "Bir ailə" (1943), "Sovqat" (1943), "Əbədi odlar ölkəsi" (1945), "Doğma xalqıma" (1954) filmlərini çəkdi.

Əsl şöhrəti isə ona, 1956-cı ildə lentə aldığı "O olmasın, bu olsun" filmi gətirdi. Dahi Üzeyir Hacıbəylinin librettosu əsasında çəkilmiş bu filmi inamla Hüseyin Seyidzadənin şah əsəri adlandırmaq olar. Dünyanın 40-dan çox ölkəsində uğurla nümayiş etdirilmiş bu ekran əsəri bu gün də tamaşaçı rəğbətini qorumaqdadır.

İnadkar, dürüst, haqlı...

Növbəti illərdə Hüseyin Seyidzadə Azərbaycan milli kinოსunun qızıl incilərini yaratdı. "Koroğlu", "Yenilməz batalyon" kimi filmlər təcrübəli rejissorun bənərsiz dəst-xəttindən, həyat reallıqlarına fərqli baxışından xəbər verirdi.

Məhz fərqli düşüncə, hadisələrə müasir baxış usta sənətkarın yaradıcılıq yolunda ciddi maneəyə çevrilirdi. İsmayıl Şıxlının eyniadlı romanı əsasında çəkilmiş və 1970-ci ildə ekranlara çıxmış "Dəli Kür" filmi Moskva senzurasının qəzəbinə tuş gəlir. H. Seyidzadə Moskvada nə qədər qapılar döysə də, haqqını sübut etməyə çalışsa da istəyinə nail ola bilmir, milli qürurumuz üçün çox dəyərlili sayılan epizodlar filmdən çıxarılır.

1970-ci ildə "Qatır Məmməd" filmi üzərində iş başlanır. İlk variantda əsər "Gəncəbasarlı qisasçı" adlandırıldı. Hüseyin 3 dəfə Moskvaya gedir, ssenari müəllifləri - Mixail Maklarski və Kirill Rapoport ilə görüşür, bir çox epizodlarla bağlı onlarla qızğın mübahisələr edir. Rejissorun prinsipial mövqeyini, qondarma tarixi faktlarla barışmadığını gören rus müəlliflər "Azərbaycanfilm" in direktoru Ədil İsgəndərova şikayət məktubu ünvanlayır. Hüseyin, Bədii Şuranın iclasında "Heç kimin haqqı yoxdur ki, tarixi

faktları saxtalaşdırsın, azərbaycanlıların milli mənliliyini tapdalasın. Qoy getsinlər Çapayevdən, Brejnevdən yazsınlar! Qatır Məmməd onların yemi deyil!" - deyərək, qapını çırpıb gedir. O dövrdə bu sözlər karyeranın sonu, hətta cinayət məsuliyyəti demək idi. Nəticədə, "Qatır Məmməd" filmi başqa rejissor çəkdi.

Böyük fasilədən sonra qocaman rejissor, Əməkdar incəsənət xadimi H.Seyidzadə hamının sevimlisinə çevrilmiş "Qayınana" nı ekranlaşdırdı. Bu film ölməz sənətkarın son ekran işi oldu.

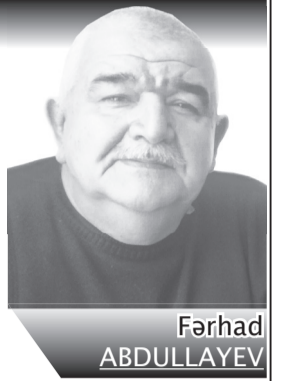
...Bütün bunlar sonra olacaqdı. Hələlik isə 1956-cı ilin soyuq payız günlərindən biri idi və "O olmasın, bu olsun" filminin çəkiliş meydançasında hamı rejissorun "hökümünü" gözləyirdi.

- Bir yeşik araş gətirin! Masanın üstündən butaforları yığıdırın, əsl qab-qacaq düzün!

...Azərbaycan kino sənəti tarixində canlı dərslilikə çevrilmiş bu epizod - Rüstəm bəyin evindəki qonaqlıqda dava səhnəsi belə çəkildi. Hüseyin Seyidzadə bir kənarda durub böyük məmnunluqla usta sənətkarların dava-dalaş səhnəsini izləyirdi. Gözləri gülürdü. Hələ heç kim onu belə xoşbəxt görməmişdi...

Fərhad SABİROĞLU

"Bu, quş dilidir..."

Fərhad ABDULLAYEV

Deyirlər, Süleyman peyğəmbər heyvanların, xüsusən də quşların dilini mükəmməl bilir və dünyanın bir çox hikmətləri barədə bu məxluqlarla söhbət edirmiş...

ABŞ alimləri isə hesab edir ki, yaxın 10 ildə insanlar xüsusi cihazların köməyi ilə heyvanların dilini tam anlayacaq. Şimali Arizona Universitetinin professoru Kon Slobodçikovun sözlərinə görə, elektron tərcüməçi rolunu oynayan yeni cihaz əvvəlcə heyvanın səsinə hafizəsinə yazacaq, sonra isə onu təhlil edərək insanların danışdığı dilə çevirəcək. Professor tam əmindir ki, insan canlılarla yaxından ünsiyyət qura bilər və bir çoxlarının şüursuz hesab etdikləri bu məxluqların bizə deməyə həmişə sözü var.

...Hər səhər iş gələndə metronun "28 May" stansiyasının qarşısındakı C.Cabbarlının heykəli önündən keçirəm. Qranit heykəlin başına pərvazlanan rəngbərəng göyərçinlərə dən səpən, çörək oxvalayan ağsaçlı nurani qadını burada dəfələrlə görmüşəm. Quşlar yoldan ötənlərdən hürküb uçsa da, nədənsə bu qadından heç çəkinmir, onun qolları üstünə, çiyinlərinə qonur, ovcundakı çörək qırıntılarını acgözlüklə yeyirlər. Açığını deyim ki, bu mənzərəni görənlər ayaq saxlayıb qadının quşlarla necə nəvazişlə davrandığını, onlara nəşə pıçıldadığını maraqla seyr edir.

Bu səhər mən də ayaq saxladım. Qadın yerə iki plastik qab qoydu, sonra da çantasında gətirdiyi şüşədən bu qablara su tökdü. Bayaqdan özünü onun ayaqlarına sürtən iki pişik bir-birini itələyərək suyu içməyə başladı. Havada dolayan göyərçinlər də sanki bunu gözləyirmiş kimi, su qablarının yanına endi. Qadına yaxınlaşıb salam verdim.

- Pişiklə göyərçinin dostluğunu heç görməmişdim. Nə yaxşı, pişiklər quşlara toxunmur?

Qadın gözünü göyərçinlərdən çəkməyərək sualımı cavablandırdı:

- Bunlar kimsəsiz ev pişikləridir, bir dəfə onlara tapşırırmışam ki, quşlara toxunmaq olmaz, sözümdən çıxmırlar. Qadın çöhrəmdəki təbəssümü dərhal duydu:

- Onların bizim danışğımızı anladığına inanmırsınız?

- İnanıram...

- Baxın, bu iki haçaquyruq o xallı göyərçini sevdikləri üçün hər gün dalaşırdı. Hər ikisini xeyli danladım, dedim ki, qız üstə dalaşmaq yaxşı deyil, qoy xallı öz istədiyini seçsin. İndi görürsüzmü, üçü bir yerdə necə mehribandır?

- Deməli, bu canlılarla ünsiyyət qurmaq mümkündür?

- Əlbəttə, onları gərək qəlbinlə duyasan, daim nəvaziş göstərəsən, xoş sözlər söyləyəsən. Əgər etinasızlıq etsən, o da əvəzində sayğısızlıq göstərəcək. Heyvanlar bəzi insanlardan fərqli olaraq, mərhəməti dərhal duyur, qiymətləndirir. Heykəlin yanında görüş üçün toplaşan qonclar var. Əvvəl bəziləri mənə gülürdü, hətta lağa da qoyurdular ki, qoca nənəsən, otur evində, işin-gücün qurtarıb? Cavab vermirdim onlara. O gün görürəm, həmin gəncələrdən biri evdən çörək gətirib, quşları yemləyir. Sevin-dim ki, bu sehrli məhəbbət ona da sirayət eləyib. Deməli, bir insan kimi ondan nəşə alınacaq.

- Xarici şəhərlərin çoxunda quşların sıx uçduğu məkanlarda quş yemlərinin kiçik paketlərdə satışı təşkil olunur. Rahatdır, al, quşları yemlə...

- Niyə də olmasın? Valideyn uşağını bura gətirir ki, övladı quşlarla oynasın, dən versin. Uşaqlara mərhəmət hissi aşılamağın, onlara təbiəti, canlıları sevdirməyin ən yaxşı üsulu heyvanlarla ünsiyyətdir. Dilsiz-ağızsız hesab etdiyimiz bu heyvanların bizə həmişə ehtiyacı var: qışda da, yayda da. Xüsusən Bakının şaxtılı günlərində onlara daha çox qayğı göstərmək lazımdır. Qapınızın kəndarına su qabı qoyun, quşlara dən, çörək qırıntısı verin. Qoy mərhəmətiniz əskik olmasın. Ulu Tanrı yaxşılığı unutmur...

Bu sadə və müdrik qadınla sağollaşıb ayrıldıqdan sonra yolboyu düşündüm ki, heyvanların dilini anlamaq üçün heç də ABŞ alimlərinin 10 illik tədqiqatının sonunu gözləmək lazım deyil, küçədə achiqdan və susuzluqdan bir küncə qısılib yalvarış, ümid dolu baxışlarını sənə zilləyən heyvanların gözlərinə baxmaq kifayətdir...

Tərcüməyə aid elmi ədəbiyyatda istər antroponimlərin (xüsusi adların), istərsə də toponimlərin (coğrafi adların) tərcümədə əslinə uyğun şəkildə saxlanması, mümkün olduğu qədər onların spesifik milli özünəməxsusluğunun qorunması və mühafizə edilməsi məsələləri öz təhlilini lazımınca tapıb. Tərcüməşünaslıqda onomastik vahidlərin – xüsusi isimlərin, coğrafi adların, idarə, təşkilat, dövrü nəşr və s. və i.a. verilməsində dörd əsas yol məqbul sayılır:

(Əvvəli ötən saylarımızda)

1. Transliterasiya. Bu, orijinalın yazı sistemindəki hərflərinin tərcümə edilən dilin yazı sistemi hərfləri ilə verilməsidir. Bu üsuldən əsas etibarilə biblioqrafik göstəricilərin, kataloqların tərtibində istifadə olunur. İlk baxışda bəzi istisnalarla eyni yazı qrafikasından istifadə edən türk və Azərbaycan dillərində transliterasiya ən doğru və asan üsul kimi görünür. Əslində isə bu üsulun öz çətinlikləri var. Məsələn, Mehmetin Mehmetmi – Məmmədimi, Orhanın Orhanımı – Orxanımı, Alinin Alimi – Əlimi yazılması hələ də mübahisə predmeti olaraq qalır.

2. Transkripsiya. Orijinalın onomastik vahidi tərcümə dilinə transkripsiya edilir, yəni tələffüzə uyğun şəkildə yazıya alınır. Yazı qrafikaları eyni olan qohum dillərdə, o cümlədən türkcə və Azərbaycan dilində ən çox birinci üsuldən – transliterasiyadan istifadə olunduğuna görə, transkripsiyaya nadir hallarda müraciət edilir. Bu, əsasən o zaman lazım gəlir ki, mütərcim orijinalda qeyri-türk onomastik vahidləri ilə qarşılaşır. Məsələn, türkcədə rast gələcəyimiz Mozart, Brütüs, Nikolas, Andres kimi xüsusi isimlərin, "Toshiba", "Hitachi", "Samsung" kimi beynəlxalq aləmdə bilinən firma adlarının transkripsiya ilə verilməsi mümkündür. Bu şərtlə ki, həmin onomastik vahidlər aldadıcı oxşarları ilə qarışdırılmasın və türkcədəki kimi dilimizə səhv transkripsiya edilməsin. Məsələn, Mozart – Motsart, Brütüs – Brut cütlükləri doğrudur, lakin Nikolas adının Nikolay, Andresin Andrey kimi verilməsi səhv olardı və bu adların transkripsiyasını vermək lazımdır: Nikolas və Andres. Beynəlxalq firma adlarına gəlinə, bu onomastik vahidlərin dilimizdəki tələffüzü orijinalına adekvat deyil.

Belə ki, əsillərinə uyğun olaraq "Toşiba" – "Tosiba", "Xitaçi" – "Hitati", "Samsung" – "Samson" şəklində tələffüz edilməlidir. Yəqin ki, "Viceroy" adlı siqaretin "Vikeroy" şəklindəki tələffüzünü eşidənlər çoxdur. Halbuki bu siqaretin doğru tələffüzü "Vaysroy" olmalıdır.

3. Transpozisiya. Bu üsuldə eyni bir onomastik vahidin qohum dillərin hər birində tarixən işlədilmiş forması nəzərə alınır: Kayseri – Qeysəri(yə), Şam – Dəməşq, Ürdün – İordaniya, Londra – London, Lübnan – Livan, Bükreş – Buxarest, Münih – Münxen, İskoçya – Şotlandiya, Fas – Mərakeş, Bakü – Bakı, Kafkasya – Qafqaz və s.

4. Kalka üsulu. Bu üsulla onomastik vahidin (tək kəlmə və ya söz birləşməsi şəklində) səs tərkibi yox, kombinator tərkibi (morfemlər və leksemlər olaraq) tərcümə dilinin müvafiq elementləri ilə verilir. Məsələn, Türkiyədə əsgərə mehmetçik də deyilir ki, dilimizdə bunun məhmətçik, yaxud da mehmetçik (məmmədcik yox) şəklində verilməsi lazımdır.

Türkcəyə ingilis dilindən (White House) kalka edilmiş Beyaz Sarayın dilimizdəki Ağ ev qarşılığı verilməlidir.

İlk baxışda toponim və antroponimlərin, geniş mənada onomastik vahidlərin tərcüməsi anlayışının özü sanki bir az qeyri-ciddi səslənir. Əslində isə bu son dərəcə ciddi və tərcümədə diqqət tələb edən məsələdir. Ona görə ki, hər şeydən əvvəl, onomastik vahidlərdə bu və ya digər xalqın milli xüsusiyyətləri əks olunur. İnsanın ad və soyadında zaman, onların daşıyıcısı olan xalqın tarixi, sosial, coğrafi həyatı donmuş vəziyyətdədir. Bu vahidlərin alt qatında xalqın əsrlərdir məskun olduğu torpaq, bu torpağın flora və faunası, insanların məşğuliyyəti gizlidir, xalqın yaxın-uzaq qonşuları ilə münasibətləri, bu əlaqələr fonunda ekstralinqvistik təsirlənmələr əks olunur.

Başqa sözlə, ilk baxışda nominativ funksiya daşıyan onomastik vahid dilin realisidir. Bu vahidlər tarixi yer, hadisə və şəxsiyyət adlarıdır, tərcümədə iqiqat məsuliyyət tələb olunur. Məsələn, Kanuni Sultan Süleyman, avropalılar üçün "Möhtəşəm Süleyman", ruslar üçün "Suleyman Velikolepny", azərbaycanlılar üçün orijinalındakı kimi "Qanuni Sultan Süleyman"dır. Bəzi rus mənbələrində "Suleyman Zakonnıy" şəklində işlədildiyi də müşahidə olunur.

Türkcədən dilimizə çevrilən əsərlərin əksəriyyətində tərcüməşünaslıq elminin onomastik vahidlərlə əlaqədar nəzəri müddəalarına, əsasən, riayət olunduğunu görürük. Məsələn, Rəşad Nurinin "Çalıqşu" romanının tərcüməsində əsərin orijinalındakı toponim və antroponimlərin əsillərinə uy-

ğun şəkildə transliterasiya edildiyini, yeri gəldikdə, mütərcimin bu xüsusi adlarla əlaqədar qeyd və şərtlərini səhifənin aşağısında verdiyini müşahidə edirik: Üsküdar, Heydərpaşa vağzalı, Eyyub, Nişantaşı, Tekirdağ və s.

Təəssüf ki, türkcə onomastik vahidlərin Azərbaycan dilində verilməsinə həmişə eyni dərəcədə riayət edilmir, xüsusi isimlərin, ad və familiyaların, rəsmi vəzifələrin, coğrafi adların yazılışında müxtəliflik müşahidə olunur. Uzaq dillərdən tərcümədə nisbətən az nəzərə çarpan bu məsələ qohum dillərdən tərcümə zamanı daha bariz şəkildə özünü göstərir. Məsələn, Türkiyədən ölkəmizə gələn eyni bir rəsmi qonaqla əlaqədar informasiya xarakterli cümlədə onun özünün, işlədiyi təşkilatın və vəzifəsinin adını iki müxtəlif qəzetdə fərqli şəkildə görürük:

"Ötən gün Türkiyənin Milli İstihbarat Təşkilatının (MİT) rəhbəri Əmrə Tanerin Bakıya səfəri barədə məlumat yayılıb".

"Azərbaycan Prezidenti Türkiyə Milli Təhlükəsizlik Təşkilatının rəisi Emre Taneri qəbul etmişdir".

İkinci cümlədə Türkiyə rəsmi qurumunun adı, bu təşkilatın başındakı şəxsin vəzifəsi və ad-soyadı düzgün verilmişdir.

Azərbaycan dilində Türkiyənin Diyarbakır adlı şəhəri (həm də eyni adlı vilayət) səhv olaraq Diyarbakır şəklində verilir. Halbuki bunlar müxtəlif mənşəli sözlərdir və ayrı-ayrı tarixi hadisələrlə əlaqədar ortaya çıxıb. İndi Diyarbakır adlanan şəhərin keçmiş adı Amid olub. Bir neçə əsr bundan əvvəl Ərəbistan yarımadasından Bəkirilər adlı bir qəbilə köçərək Anadoluya gəlmiş və Dəclə çayı sahilinə, daha doğrusu, indiki Diyarbakır şəhərinin ətrafına yerləşmişlər. Bundan sonra bu qəbilənin yayıldığı ərazi Diyar-i Bəkir, yəni Bəkirlərin diyarı adlanmış, 1867-ci ildən etibarən isə Diyarbakır şəklində rəsmiləşdirilmişdir. 1937-ci ildə Mustafa Kamal Atatürkün təklifi ilə Türkiyə Böyük Millət Məclisi şəhərin adının o bölgədə mis mədənlərinin olması nəzərə alınaraq Diyarbakır olması haqqında qərar qəbul etmişdir. Bakır sözü türkcədə mis deməkdir: Diyarbakır – yəni mis diyarı.

(Davamı gələn sayımızda)

Əsgər RƏSULOV,
Filologiya elmləri doktoru,
professor

Tərcümədə onomastik vahidlərin verilməsi

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkcülük hərəkətində, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

"Çin vaizi", "Səyyahi-Şəhirlə" müqayisədə daha sevimli, daha ürəyəyatımlı adam idi. O da səyyah kimi müsəlman dünyasının tərəqqi və inkişafının yalnız islamın canına sonradan müsəllət olmuş zərərli, yanlış inanclardan təmizlənməsi sayəsində gerçəkləşə biləcəyinə inanırdı. Bu işin öhdəsindən isə ancaq türk dövlətinin gələcəyini düşünürdü. Məsələ ilə bağlı fikirlərini bir tərəfdən məcmuə və qəzetlərdə çap olunan yazıları, digər tərəfdən İstanbulun izdihamlı camilərində, çeşidli İslam məmləkətlərinin böyük şəhərlərində etdiyi vəzlərlə cəmiyyət arasında yayırdı. Bu liberal, cəsur, qüvvətli vəzlər dövrün təəssübkeş kəsimini, milliyətçilik cərəyanının düşmənlərini hədsiz hiddətləndirdiyindən, haqqında ortalığa müxtəlif dedi-qodular çıxarır, bu vəsifə ilə onu tutduğu yoldan çəkəndirməyə çalışırdılar. Lakin arxasını İttihad və Tərəqqinin idealist liderlərinə dayamış vaiz, bildiyini kimsəyə vermək niyyətində deyildi.

"Səyyahi-Şəhirlə" əksər vaxt çox sərt görünməsi müqabilində "Çin vaizi"nin üzü hər zaman nəşəli olur, təbəssümü dodaqlarından çəkilmirdi. Atamın islamı xurafatın cəngindən qurtarmaq niyyətində olan dostu ildə bir neçə dəfə atamı çıxmaq şərti ilə ailəmizin bütün üzvlərini dizüstü oturdur, təkbişlər, dualar, sənalər oxuyub üstümüzə üfləyirdi. "Çin vaizi" bu dualarının faydasına ürəkdən əmin idi. "Mən ürəyimini təmizliyini sizə də keçirirəm" – deyir, ardınca əlavə edirdi: "Çünki Peyğəmbər sülaləsindənəm!" Anamın ailəsi də Azərbaycanda "Sadattan" – sevidlərdən olduğu, yəni kökü, mənşəyi ilə Peyğəmbərə bağlı olduğu üçün ona əqrəbə gözü ilə baxırdı.

Atamın dostu islamın müqəddəs günlərində yaşıl əmmaməsini qoyub şərfli soykökünü hər kəsə nümayiş etdirirdi. Başında bu yaşıl sarıq olduğu zaman sanki yerləş, baxış, xasiyyəti, rəftarı da tamamilə başqalaşdırdı.

Hər yerdə sevgi və etibar görünən, məclisdən məclisə, süfrədən süfrəyə dəvət olunan "Çin vaizi" də Birinci Dünya Hərbinin sonunda ittihadçılarla birlikdə gözdən, nəzərdən düşdü. Artıq İstanbul düşmən qüvvələrin əlinə keçmişdi, atam tutulub Malta sürgününə göndərilmişdi. Uşaqlıq dövrümün ən həzin, qaranlıq illəri belə başlamışdı. İndi evimizin üzünə açıq olan, hər kəsin sevə-sevə girdiyi bu qapını çox az adam döyürdü. Belələrindən biri də atamın vaiz dostu idi. "Çin vaizi" fəlakətli illərimizin ən vəfalı dostu oldu. Özü də daim təqib edilirdi. Düzdür, keçmiş dövrün siyasi məsələlərinə əsla qarışmamışdı. Üzərinə düşən dini vəzifəni qayda-qanunlardan bir addım kənara çıxmada yerinə yetirmişdi. Bundan əlavə, itilafçı xocalar arasında bəzi yaxın dost-taşıları da vardı. Çox güman ki, elə bu səbəbdən üstünə çox düşməmişdilər. Yalnız aylıq maaşını azaltmış, bir də vəz oxumasına yasaq qoymuşdular.

Milli Mücadilə zəfərlə başa çatdı. Necə deyirlər, yaman günün ömrü az oldu. Ancaq atamın dostu artıq əski etibarını bərpa etmək iqtidarında deyildi. İnkılablar onun düşündüyü dini islahatların hüdudlarını çox arxada qoymuşdu. Şapqa qanunu¹ çıxanda sanki əvvəlki müvazinətini bir qədər də itirdi. Hətta arada-bəradə bu qanunun əleyhinə danışmaq cəsarəti göstərdi. Atam dostunun həyatında, bəlkə də, ilk dəfə meydana çıxan əsəbiləyi ustalıqla yatırdı.

Sakitləşib özü üçün ayrılan bir neçə yerdə imamlığını eləməyə başladı, sonra isə, ümumiyyətlə, köçüb Kocamustafapaşa² məhəlləsinə yerləşdi. İstanbulun ən əski, kədər və məlal dolu bu səmtində özü kimi vaxtı ilə məmləkətə xidmət göstərmiş həmkarları vardı. Onların arasında get-gedə daha da kasıblaşmış zəifləyərək, fəqət dodaqlarındakı əbədi təbəssümü heç zaman itirməyərək yaşamağa başladı. "Çin vaizi" bu illərdə xoş gün dövrü dostlarının çox az qismini arayıb-axtardı. Yalnız İstanbulda yaşadığımız zamanlar hər həftə bizə gəlir, süfrəmizin başındakı köhnə yerini tuturdu. Gedəndə də atamın güzəranını azacıq da olsa yüngülləşdirmək üçün verdiyi kiçik hədiyyəni min bir xahiş-minnətlə, zor-bəla ilə qəbul edərək ayrılırdı. Atam İstanbulu çəkildikdən sonra köhnə dostuna, deyəsən, yalnız birca yerdə imamlıq etməyə icazə vermişdilər. Əlinə gələn para da, yanılmırsa, ayda beş yüz quruşa enmişdi. Bu cüzi para ilə yeməyini, içməyini təmin etməli, əyin-baş almalı idi. Taleyin kədərli gərdisi qarşısında belə yenə qətiyyətlə sarsılmadı. Güzəranı ilə bağlı qərarını dərhal verdi: azuqəsi yalnız çay və yavan çörək olacaq, köhnə paltarlarını yamayıb geyəcək, zərurət olmayınca evdən çıxmıyacaq. Belə olduqda, Əhməd bəy kimi özünə yaxın saydığı bir neçə dostun edəcəkləri kiçik yardımları da göz önünə almaqla həyatının sonuna qədər "namərdə möhtac olmadan" yaşaya biləcəkdə.

"Çin vaizi" qərarını güzəranına tətbiq etdi. Artıq bizim evə - Maçka məhəlləsinə Kocamustafapaşadan piyada gəlib-gedirdi. Uşaqlıq çağlarında olduğu kimi, yenə məlahətli səsi, nurani üzü ilə bayramlarda, xoş və kədərli günlərdə aramızda idi. Atam, anam, böyük qardaşım rəhmətə gedəndə ilk duaları o oxudu, uşaqlarımız doğulanda adlarını qulaqlarına pıçıldayıb ilk xeyir-duanı o verdi. Evimizdəki yeri də hər zaman dəyişməz qaldı. Nəhayət, bir gün ta uşaqlıq illərindən bizimlə birlikdə addımlayan bu canlı xatirə digərləri kimi gerçək aləmdən ayrılıb hafizəmdə öz həmişəlik yerini tutdu.

***

Atamın dostları

Atamın dostu din və həyat haqqında inancını özünün nəşr etdiyi, son yüz il türk fikir həyatının mühüm sənədlərindən biri sayılacaq "İslam Məcmuəsi"³nin⁴ dəyişməz prinsipi kimi, "Dinlə dolu bir həyat, həyatla dolu bir din" şəklində əsaslandırıldı. Öz həyatını da əvvəldən sona qədər bu prinsipə uyğun yaşadı.

Atamın bu dostu ilə bağlı xatirələrimin ilk qismi mənə, nədən-sə səslər, rənglər və baxışlar məcmusu kimi görünür. Hafizəmdə içərisinə günəş işığı çətinliklə yol tapan bir salon canlanır. Örtüləri açıq rəngli ipəklərdən olan yüngül mebellər, ağappaq divarlar, alçaq və rahat kreslolar arasında arıq, uzun, bəyazüzlü bir qadının həzin səsinə eşidirəm. Anaları kimi zərif, incə, ağ bənizli qız və yəqin, qardaşı olan oğlanla oynamağa çalışıram. Ancaq uşaqlar elə çəkingəndirlər ki, həvəsim ölür, gedib anamın böyrünə qışlıram.

Bu ilk xatirələrin ardınca birdən-birə atamın Malta əsarəti illəri yada düşür. O dövrdə atamın dostu bizi əsla tək buraxmırdı. Demək olar ki, hər həftə, bəlli günlərdə, bəlli saatlarda dimdik yeriyə-yeriyə qarımızdan içəri girir, anamdan başlayaraq hər birimizdən hər kəsin yerinə, yaşına görə hər dəfə eyni sualları soruşur, bir az oturandan sonra vidalaşmaq gedirdi.

Dövrün siyasi cərəyanlarına qoşulmadı. Amma buna baxmayaraq İttihad və Tərəqqi liderləri, islam birliyi, türkcülük ideali, Rusiya məsələləri ilə bağlı hər zaman onun fikir və mülahizələrindən yararlanmağı bacardı. Mütarikə illərində işğal qüvvələri Darülfünunla əlaqələrini kəsməkdən başqa ona hər hansı bir təzyiq göstərmədilər.

Milli Mücadilədən sonra təkrar Darülfünundakı yerinə qayıtdı. Darülfünun universitet olandan sonra da kürsüsü özündə qaldı.

¹ *Atatürkün mədəni inkişafının tərkib hissəsi olan "şapqa qanunu" Türkiyə Böyük Millət Məclisinin 25 noyabr 1925-ci il tarixdə qəbul edilmişdi. Qanuna əsasən ənənəvi Osmanlı fəsi aradan qaldırılmış və peşələr üzrə yeni baş geyimləri müəyyənləşdirilmişdi.*

² *Kocamustafapaşa – İstanbulun tam mərkəzinə, Fatih ilçəsinə bağlı tarixi məhəllə.*

³ *Tənzimat – Osmanlı imperiyasında 1839-cu ildən başlayaraq 1876-cı ilə qədər davam edən və ilk Ana yasanın – Konstitusiyanın qəbulu ilə nəticələnən islahatlar dövrü. İqtisadi, siyasi, hərbi, mədəni, qanunvericilik və sosial sahələrdə aparılan islahatların əsas məqsədi tənəzzül dövrünə qədər qoyulmuş imperiyanın həyatını və idarəçiliyini müasirləşdirmək idi.*

⁴ *"İslam məcmuəsi" – 1914-cü ilin yanvarından 1918-ci ilin noyabr ayına qədər İstanbulda iki həftədə bir dəfə nəşr olunan dini-tarixi jurnal.*

(Davamı gələn sayımızda)

Tərcümə edən: Vilayət QULİYEV, professor

Romanın süjet xəttini və ruhunu mümkün qədər saxlamağa çalışan rejissor filmi tamaşaçılara kinodram janrında təqdim etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Pavilyon çəkilişləri Tiflisdə, natura epizodları isə Bakıda və ətrafboyu ərazilərdə – Balaxanı, Zığ, Binəqədi mədənlərində və sahil kənarında aparılmışdı. Quruluşçu-operator Q.Lemberq 1916-cı ilin əvvəllərində Binəqədi neft mədənlərində baş verən yanğını məharətlə lentə almışdı. Şahidlər həmin anları belə xatırlayır:

“Hamı həmin yanğını söndürməyə səy edirdi. Yanğınsöndürən arabalar bir-birini əvəz edir, adamlar torpaq dolu kisələri çox da enli olmayan taxtalar üzərindən keçirir, aparıb yanan buruğun üstünə atırdılar. Alov ətrafı yalayır... Kənarında bir dəstə adam aparatla şəkil çəkirdi. Mən belə şəkil çəkən aparat, birinci dəfə idi, görürdüm... Yanğınsöndürüləndən sonra yoldaşlardan öyrəndim ki, həmin aparatla kino çəkirlərmiş”. Bunun nəticəsində filmin həmin epizodları o qədər təbii və canlı alınmışdı ki, tamaşaçıları vəcdə gətirirdi.

O zaman üçün həcmcə çox böyük olan film, elə indinin özündə belə qiyyətə qədrəcə dəyərdə qısa müddətə çəkilib başa çatdı. Yeni ekran əsərinin I seriyasının (5 hissə) kinoteatrlarda nümayişinə 1916-cı ilin 14 mayından başlandı. Bununla bağlı mətbuat səhifələrində sensasiyalı elanlar verilir: “Elektroteatr Edison”un ekranında öz dostlarınızı və tanışlarınızı görəcəksiniz...”, “Müsəlman artistlərdən Hüseyin Ərəblinski cənabları və başqaları iştirak edəcəkdirlər...”, “Görməyə təcil ediniz...”, “Ancaq dörd gündür...”, “Mədənlərdə vəqə olan böyük yanğın dəxi göstəriləcəkdir...”, “Bu şəkil Bakıda ancaq Fransuzski elektoro-bayoqrafda göstəriləcəkdir...”, “Baku” qəzetinin verdiyi elanda filmə bağlı əksər məlumatlara rast gəlmək mümkün idi. “Fransız elektoro-bayoqrafı, H.Z.Tağıyevin passajı, tel. 34-31. Uşaqlar və şagirdlər buraxılmırlar”.

“Bu il mayın 14-də Bakıda, neft mədənlərində Bakı milyonerlərinin həyatından çəkilmiş nəhəng filmin 1-ci seriyası nümayiş etdiriləcəkdir.

“Neft və milyonlar səltənətində”

İbrahim bəy Musabəyovun romanı üzrə kinodramdır. Ssenari A.D.Panova-Potyomkinanın, quruluş məşhur rus və müsəlman artistlərinin birləşmiş qüvvələrinin iştirakı ilə B.N.Svetlovundur. Metraj böyük olduğundan, yalnız axşam seansları veriləcəkdir. Birinci seansın başlanğıcı axşam saat 6-da, ikinci axşam saat 8-də, üçüncü axşam saat 10-dadır.

Yerlərin qiyməti azca artırılmışdır”. Filmin həmin gün Azadov və İsgəndərovun evinin birinci mərtəbəsində (indiki “Araz” kinoteatrında) təşkil olunmuş ilk nümayişindən əvvəl məşhur xanəndə Keçəci Ələsgər, tarzən Bala Məlikovun müşayiəti ilə kiçik bir konsert verdi. Tamaşaçılar arasında Hüseyin Ərəblinski, Qurban Pirimov, Cabbar Qaryağdıoğlu ilə yanaşı, dövrün bir çox tanınmış ziyalıları da var idi.

Tarzən Qurban Pirimovun şəhadətinə görə “... film böyük uğurla “Renessans”, “Mon-Reno” və “Mkkado”nun salonlarında nümayiş etdirildi. Filmin “Toy” və “Kazinoda şənlik” epizodlarında xanəndə Cabbar və mən də çəkilmışdik. Mən çalırdım, Cabbar oxuyurdu. Hüseyin Ərəblinskiyə ifası çox xoşuma gəldi. Lütfəli bəyin par-par yanan faytondan neçə çıxdığı yaxşı yadımdadır. Ərəblinski tamamilə Lütfəli bəyin obrazına girmişdi. Tiflisə səfərlərimizin birində bu haqda Ərəblinskiyə dedim. O da kinonun böyük gələcəyindən vəcdlə danışımağa başladı”.

Filmin məzmununu açıqlayan yazılar – titrlər həm rusca, həm də Azərbaycan türkcəsində yazılmışdı, dövrün tamaşaçılarınun psixoloji qavramına və salon dram əsərinin ruhuna uyğun idi. “Kazino”, “Kazinoda qumar”, “Neft fontanı” və “Yanğın” epizodları tamaşaçılara çox güclü təsir göstərirdi. Filmin sonrakı nümayişləri ilə bağlı elanlarda “Səlimovun mədənlərdə nəhəng yanğının çəkildiyi”, “filmin xüsusi dəvət olunmuş Qafqaz sazandarlar musiqisi ilə müşayiət olunacağı”, “böyük xərc çəkildiyinə görə, yerlərin qiymətinin 10 qəpik artırılması” barədə məlumatlar da verilmişdi. Bu elanlardan görünür ki, “Filma”nın rəhbərliyi filmə çəkilən xərci ödəmək üçün hər vasitə ilə tamaşaçıları cəlb etməyə çalışıb.

Filmin birinci seriyası sonrakı aylarda da kinoteatrların ekranından düşmədi. “Açıq söz” qəzeti 24 may 1916-cı il tarixli sayında məlumat verirdi:

“Kino-Palas”da

22, 23, 24 mayda 4 hissədən ibarət “Neft və milyonlar səltənətində” filmi nümayiş etdirilir.

İbrahim bəy Musabəyovun romanı üzrə Bakı milyonçularının həyatından çəkilmiş nəhəng dramdır. Ssenari Panova-Potyomkinanın.

Rus və müsəlman artistləri: Lazareva, Piontkovskaya, Orlitskaya, Ərəblinski, Levin, Muromski, İvanovski və b. iştirak edirlər.

Qeyd: “Neft və milyonlar səltənətində” şəkli üçün simli orkestrdən başqa böyük illüziya üçün sazandarlar da dəvət edilmişlər.

Bu günlərdə “Neft və milyonlar səltənətində” şəklinin ikinci seriyası göstəriləcəkdir.

29, 30 və 31 may istisnasız olaraq böyük illüziya üçün “Açıq söz”, № 193, 24 may 1916-cı il).

Filmin nümayişi tamaşaçılar və mətbuatla yanaşı, sənət adamlarına da təsir etmişdi. “Kaspi”, “Baku”, “Yeni iqbal”... qəzetlərində və “Babayi-Əmir” jurnalında filmlə bağlı yazılar verilmişdi. “Babayi Əmir” jurnalı yazırdı: “Neft və milyonlar səltənətində” şəklinin birinci hissəsindən beş səhnə göstəriləcək. Bu səhnələr Bakıda çəkilmişdir. Əvvəllər kasıb ailədən olan, sonra aldatmaqla bir bədbəxtin milyonlarını əlinə keçirən bir milyonçunun macəralarından bəhs olunacaq... Musiqiçilərdən Cabbar, Qurban və Qulu ifa edəcəklər”. Jurnalda bununla yanaşı, “qadınlar üçün qapalı lojaların olduğu, yalnız müsəlman qadınlar üçün ayrıca seansların göstəriləcəyi” haqqında da məlumat verilib.

“Neft və milyonlar səltənətində” filminin teatra da təsir göstərdiyini qeyd etmək lazımdır. “Açıq söz” qəzetində çap olunmuş “Oyunçunun sonu” məqaləsində göstərilirdi: “Dünən H.Z.Tağıyevin teatrında cənab Ə.Haqverdiyevin qumara qurşanmış milyonların iflasından bəhs edən “Dağılmış tifaq” faciəsi “Qumarbazın sonu” adı altında Şərifovun (A.M.Şərifzadə) səhnə təcəssümündə təqdim edilmişdir. Görünür, “Neft və milyonlar səltənətində” “elektrobayoqraf” kinonun uğuru bizim artistlərimizi də şirnikləndirmiş və onlar qumarbaz – milyonçunu oynamağı qərara almışlar”.

Çox güman ki, film tam şəkildə tamaşaçılara 1916-cı ilin iyul ayından göstərilib. Çünki həmin vaxta qədər mətbuatda verilən elanlarda “nəhəng şəklin birinci seriyasının nümayiş etdiriləcəyi” vurğulanır. Sonrakı elanlarda isə iyul ayının 18-dən “Mon-Repo” kinoteatrında açıq havada istisnasız böyük illüziya üçün “İbrahim bəy Musabəyovun romanı üzrə Bakı tamaşaçılarına tanış olan artistka Piontkovskayanın və müsəlman truppasının artisti H.Ərəblinskiyə iştirakı ilə, məşhur sazandarlar xorunun iştirakı ilə “Neft və milyonlar səltənətində” filminin nümayiş etdiriləcəyi” xəbər verilir. Deməli, filmin ikinci seriyası (4 hissə) məhz həmin vaxtlarda prokat üçün hazır olub.

Aktyorların ifasında bəzi kəmə-kəsirlərə baxmayaraq, “Neft və milyonlar səltənətində” filmi Rusiyanın və bir sıra xarici ölkələrin ekranlarında nümayiş etdirildi. Bunu görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, professor A.Zamanov İ.Musabəyovun eyniadlı povest və hekayələr kitabına yazdığı ön sözdə qeyd edir. Milli kinomuzun öz mövcudluğuna bayağı mövzularla deyil, dövrün vacib əxlaqi problemlərindən bəhs edən ekran əsərilə başlaması diqqətəlayiq hadisə idi. Təəssüf ki, ilk Azərbaycan bədii filmi də neçə-neçə qiymətli sənət abidəmi kimi qorunub-saxlanmamışdır. Ola bilsin ki, Peterburqun, Moskvanın, yaxud Tbilisinin... saxlanclarında bu filmin surətini tapmaq mümkündür, amma bununla belə, günümüzə qədər gəlib çatan sənədlərə, fotolara və digər materiallara əsasən demək olar ki, ilk Azərbaycan bədii filmi doğulduğu zamanın ruhunu əks etdirən dəyərli sənət əsərlərindən olub. Təsəffüf deyil ki, “Neft və milyonlar səltənətində” filminin ilk rəsmi nümayiş günü – 1916-cı il mayın 14-ü, 1998-ci ilə qədər sənət tariximizdə milli kino günü kimi qeyd edilib.

Azərbaycan kinosu “Neft və milyonlar səltənətində” povestinə bir daha 1980-ci ildə müraciət edib. Təəssüf ki, M.Mirmövsumovun əsərin motivləri əsasında yazdığı ssenarisi üzrə rejissor F.Əliyevin çəkdiyi “Qızıl uçurum” adlı bu ekran əsəri ilk variantın yaddaşlarda yaşayan şöhrətini üstələyə bilmədi.

H.Ərəblinskiyə digər filmlərə çəkilməsi barədə əlimizdə yalnız dəqiqləşdirilməsi çətin olan məlumatlar var. Şübhəsiz ki, onun sənət uğurları və bir-biri ilə rəqabət aparan kinofirmaların daha çox tamaşaçı cəlb etmək istəyi bu cür layihələrin ortaya çıxmasına rəvac verirdi. Məsələn, mətbuatımızın salnaməsini yaradan Qulu Məmmədli yazır: “1915-ci ilin son aylarında Moskvanın məşhur Xanjonkov firması öz nümayəndələrini Bakıya göndərmiş və burada “müsəlman pyesləri” əsasında film çəkilməsi üçün şərait və vəsait olub-olmamasını yoxlamaq istəmişdi. Firmanın nümayəndəsi səhnəmizin məşhur aktyorları Hüseyin Ərəblinski və Mirzə Əliyevlə görüşüb danışmış, onlarla məsləhətləşib işə başlamışdı. “Bəsirət” jurnalı 1916-cı il 12 yanvar tarixli sayında qeyd edirdi: “Moskva Xanjonkov firması nümayəndələri Bakıya gəlib, burada müsəlman pyeslərindən bir neçəsini lentəyə çəkmək fikrini söyləyiblər. Filmlərdə oynamaq üçün faciələrdə Ərəblinskiyə, komediyalarda Mirzə Əliyevə dəvət etmək istəyirlər”. Amma müxtəlif səbəblər üzündən bu çəkilişlər baş tutmamışdı.

Bununla belə, hələ sağlığında “Azərbaycan səhnəsinin dühası”, teatr sənətində “yeganə müsəlman dahisi”, “müqəddəs türk səhnəsinin böyük xadimi” adlandırılmış böyük aktyor və rejissorun bu yeganə ekran obrazı milli kinomuzun tarixində özünəxas yer tutur.

Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI

100 yaşlı
“Neft və milyonlar səltənətində”
(İkinci yazı)

"Bir Mən vardır məndə, məndən içəri"

(Yunus Əmrə)

"Sözdən öz ömrümə bir heykəl yonub,
Gözəllik önündə heyrətdən donub,
Artıq çiçəkdən-çiçəyə qonub,
Dədə ocağından köz almağım var".

(Zəlimxan Yaqub)

Zəlimxan Yaqub bir neçə gün bundan öncə, yanvarın 9-da dünyasını dəyişən zaman sosial şəbəkələrdə yazılan çoxsaylı başsağlıqları içərisində tanınmış şairlərdən birinin qeydi diqqətimizi çəkdi. O, Zəlimxan Yaqubun ölümünü Azərbaycan poeziyasının yaddaş itkisi sayırdı. "Azərbaycan şeiri öz yaddaşını itirdi", yazmışdı Rüstəm Behrudi...

Şeir, qoşma, gəraylı, poema, məqalə yazmasından asılı olmayaraq, Zəlimxan Yaqub ömrünün sonuna qədər yalnız bir missiyanın daşıyıcısı oldu: yuxarıdakı şeirdə dediyi kimi, "dədə ocağından köz almaq" və həmin közü bu gün də sönməyə qoymamaq missiyasının. Köz dediyin, əslində dədələrdən, babalardan qalan və milli yaddaş sistemimizi formalaşdıran həqiqət toplusudur. Zəlimxan Yaqub nə yazdı, nə yaratdısa, hamısı elə o KÖZ üçün idi. Yunus Əmrədən, Mövlanadan, Dirili Qurbanidən, Şah Xətəidən, Miskin Abdaldan, Hacı Bektaşdan, Qaracaoğlandan, Dədə Ələsgərdən şölələ-nə-şölələ-nə gələn KÖZ üçün...

1950-ci ilin yanvarında Borçalıda dünyaya göz açıb, 2016-cı ilin yanvarında dünyaya göz yuman şair bu zaman məsafəsində Zəlimxan Yaqub olmağın düsturlarını da o dədələrin hesabına çözə bildi.

"Yunus Əmrə dastanı" poemasının girişində yazdığı kimi: "Nə sə ürəyimə dammışdı. Sümüyümə düşən, könlümə yatan bir müqəddəs duyğu mənə rahatlıq vermirdi. Kimisə axtarırdım, nəyisə gəzirdim. Heç özüm də bilmirdim, kimi axtarıram, nəyi gəzirəm. Günlərin birində mənə elə gəldi ki, qeybdən qulağıma səslər gəldi. "Axtardığın Xorasan dərvişi, ozanlar ozanı Yunus Əmrədir. Gəzdiyən onun haqqa qovuşan nəfəsidir, axtar, tap, qovuş o dərğaha" – dedilər. O gündən bu səslərin sorağına düşdüm. Türkün yazılı tarixi kimi səsə hopan, sözə çökən, yaddaşa yazılan Yunus Əmrə dərğahına doğru gedən bir yolçuya döndüm".

"Yunus sözü demək üçün yurd dilini bilməlisən
Bu millətin xilaskarı qurd dilini bilməlisən
Mələklərlə söhbət üçün quş dilini bilməlisən
Torpaq ilə həmdərd olub xış dilini bilməlisən"

Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun əziz xatirəsinə

Ədəbiyyatdan əbədiyyətə...

Bu aləmin, bu dünyanın iç dilini bilməlisən, dış dilini bilməlisən"
(Z.Yaqub, "Yunus Əmrə dastanı" poemasından)

Zəlimxan Yaqub şeirlərində, türk-islam əxlaqının izlərini arayan araşdırmaçılardan biri Kənan Aydınoglu həmin şeirlərin Şeyx Tapdıq tapusundan, Mövlana dərğahından su içməsinə, oradan ruh almasına işarə olaraq yazır:

"Əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, ilk dəfə türk dilində söyləyən, XIII əsr təsəvvüf poeziyasının ilk böyük nümayəndəsi Mövlana Cəlaləddin Rumiyə həsr etdiyi "Mövlana türbəsində" əsəri şairin türk-islam ənənələrinə sadiqliyini ədəbi fakt kimi bir daha təsdiqləyir.

Müasir dövrdə türk-islam əxlaqının ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən Zəlimxan Yaqub əsərləri tarix boyu türk xalqının yüksək əxlaq sahibi olmasını bir daha, sözün həqiqi mənasında oxucunun gözü önündə canlandırmaya bilmir. Bu da öz növbəsində əsas XIII əsrdə Yunus Əmrə tərəfindən "Vəhdəti-vücut" fəlsəfəsinin, yaxud da Mövlana Cəlaləddin Ruminin zərrənin - insanın bütövə - Allaha yaxınlaşması fəlsəfəsinin qaranlığına dalməsindən irəli gələn faktordur.

Qarsın xocası Fövzi paşa, məktəb müdiri Şahmət Bilgirə ulu sevgilərlə ünvanladığı "Şahmət Hoca" şeirində poetik olması baxımından poeziya həvəskarlarının qəlbini Türk-İslam əxlaqının çalarları ilə zənginləşdirir.

*Qars ilə oyanırdım,
Konya ilə yatırdım,
Ən şirin arzuların xoş ətrinə batırdım.
Bu torpaqla görüşə lap çoxdan can atırdım,
Yaxşı ki, ömrüm sənə tuş oldu, Şahmət Qoca!"*

Hürufilər varlığın hikmətinin, kainatın sirlərinin insan sifətində təcəllə etməsini əsas nəzəriyyə kimi qəbul edirdilər. Onların düşüncəsinə görə, insan siması ilahi nizamı əks etdirən bir kitabədir. İnsan üzündə baş verən hər bir dəyişiklik kainatda dəyişilmələrə gətirib çıxarır.

Zəlimxan Yaqubun 4 ildən çox xəstə halını, fiziki baxımdan xeyli dəyişməsinə, zəifləməsinə, insanlar ürəkəğrısı ilə qarşılayırdılar. Amma kim nə deyir desin, şəxsən mənim üçün Zəlimxan Yaqub məhz o simada, o formada əsl şair və millət, Haqq sevdalısı idi. Ağarmış saç-saqal, nurani sima və bu nuranilikdə əks olunan üzüntü, ağrı onu sanki xanəgah şeyxlərinə bənzədirdi. Məhz o formada Zəlimxan Yaqub məzmun etibarilə də əsl Zəlimxan Yaqub idi. Yuxarıda dediyimiz kimi, köz qoruyucusu idi. Hürufilərin dediyi kimi, kainatın bütün ahəngi, ilahi nizamı simasına nuranilik, müdriklik versə də, bəşəri insan əzabı onun vücudunu zəiflədirdi. Odu ki, Zəlimxan Yaqub ömrünün sonunda təkcə qələmi ilə yox, həm də yerşi ilə, nəfəs alması ilə də şeir yazırdı.

Bizim şair isə ustadın onun qarşısına çıxmasını çox istəyirdi, bu eşqlə yaşayırdı. Çünki bilirdi ki, "mələklər dilində danışan ustad Yunus" nə zamansa qarşısına çıxsın, deməli, o, öz şair səlahiyyətini, KÖZ qoruma missiyasını uğurla yerinə yetirib:

*"Yırtıldı ayağımda geydiyim dəmir çarıq
Nə olar ki, bir dəfə mənim də qarşıma çıx"*

Böyrəklərindən əməliyyat olunaraq keçirdiyi ağır xəstəlik illəri, əslində kimsəsiz Anadolu çöllərində, dərviş babalarının izini axtardığı illər idi... Ağrılı da olsa, xoşbəxt illər...

Xəstə halı ilə bu dörd il ərzində öz içində, Anadolu torpaqlarında, Rum ellərində, Azərbaycan məmləkətində dərvişlərin keçdiyi izlərlə gəzdi... Şair, bəlkə nə vaxtsa xəyal etməzdi ki, içində gəzmək bu qədər çətin, bu qədər dərin bir aləmdə səyahət imiş... Əslində Zəlimxan Yaqubun ömrünün son illərində üz cizgiləri dəyişməsi idi, o, bəlkə də bu izləri tapa bilməzdi. Çünki Nəimi baba demiş, üz cizgilərinin dəyişməsi insanla kainat arasındakı hansısa gizli dialoqa bir işarədir.

Şairin şeirləri ilə ney naləsi, saz cingiltisi arasında daxili sinergetik əlaqələr hər zaman hiss olunub. Həmin şeirlərdən neyi çıxarıb, sazı götürmək, əslində Zəlimxan Yaqubun ruhunu öldürmək demək idi. Amma bu gün də həmin şeirlərdə neyin, sazın baş-başa verib mənə aləmi haqqındakı pıçıltılarını eşidə bilirik.

Əfsanəyə görə, Tanrı insanın vücuduna öz ruhunu göndərmək istədi. Onun özündən bir zərrə edib özünə qovuşana qədər müdrik olub-olmayacağını yoxlamaq qərarına gəldi. Amma necə etdisə, nə etdisə yenə də bir nəticə hasil olmadı. Axırda Cəbrayıl mələk saz oldu, səsləndi. Bəni-Adəm övladı o səsi eşidən kimi məst oldu. Allahın ruhu da o zaman insanın könül dünyasına daxil oldu...

Təsəvvüf alimləri, övliyalar bu əfsanəni çox sevir və hər zaman təkkədəki müridlərə söyləmişlər. İrfan şairlərinin yazdıqlarında, haqq aşqlarının qoşduqlarında İlahi nur, Göy işığı ora saz vasitəsilə daxil olub. Bu gün də həmin şeirləri oxuyanda arxa fondakı saz səsi insan ruhunu oxşayır. Bu, çox təbiidir... Çünki insan ruhu o səsi eşidərkən gəldiyi yerləri, bir anlıq da olsa xatırlayır. Silinmiş yaddaş sistemini, bir anlıq da olsa bərpa edir. Zəlimxan Yaqubun şeirləri də əslində silinmiş yaddaşın bərpaı yolunda bir addımdır. Yuxarıda dediyimiz kimi, şairin ölümü, əslində milli yaddaş sistemini qoruyan bir qurğunun süqutu idi...

2016-cı il yanvarın 9-da şair fiziki baxımdan öldü... Həmin gün yaradıcılığının son məhsullarından olan "Yunus Əmrə dastanı" və "Peyğəmbər" poemalarını vərəqlədim. Saz səsi, ney naləsi, cırılmış çarıq tappıltısı bir-birinə qarışmışdı... Zəlimxan Yaqub isə xoşbəxt görünürdü. "Nə olar, bir dəfə mənim də qarşıma çıx" dediyi Yunus Əmrə ilə qədim türk topraqları, türk insanları haqqında quş dilində söhbət edirdilər...

Elmin NURİ

Bu səhifəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu, heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyük zövq almayacaq. Mütləq alacaq, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcavan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib. Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sirr olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə-çözümlə gedir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq. Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz ed bilməmişik. Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

Qar nədir?

Qar, donmuş sudan başqa bir şey deyil. Yaxşı, onda qar niyə buza bənzəmir? Məsələ bundadır ki, qar dənələri əslində xırda buz kristallarından ibarətdir və işıq bu kristalların çoxsaylı səthlərindən əks olunur deyərək, dənəciklər şəffaf deyil, ağ görünür. Qar atmosferdə olan su buxarının donmasından yaranır. Əvvəlcə çox xırda, təmiz və şəffaf kristallar əmələ gəlir. Onlar hava axınlarına düşərək bütün istiqamətlərdə hərəkət edirlər. Tədricən bu kristallar bir-birinə "yapışır" - yüz və daha çox kristal bir yerə toplaşır. Donun bir-birinə yapışan buz dənəciklərinin ölçüsü kifayət qədər iri olanda, onlar yavaş-yavaş yerə enirlər. Bax elə buz kristallarından ibarət bu dənəciklərə də biz qar dənəsi deyirik.

Buz kristallarından bəziləri iynəvari quruluşa malikdir, digərləri yastı olur, amma istənilən halda onların hər birinin 6 üzü olur. Maraqlıdır ki, qar dənələrinin quruluşu tam eynidir. Lakin bununla belə, eyni naxışlı iki qar dənəsi tapmaq mümkün deyil. Bəs bilirsiniz ki, qar həmişə ağ olmur? Dünyanın bir çox regionlarında insanlar qırmızı, yaşıl, mavi, hətta qara qarın şahidi olublar!

Rənglərin belə müxtəlifliyinin səbəbkarı xırda bakteriyalar, göbələklər, havada olan və yerə düşərkən qar dənəciklərinə hopan tozdu.

Müxtəlif qar dənəcikləri arasında geniş hava boşluqları olduğu üçün o, istini pis keçirir. Elə buna görə də "qar yorğan" bitkilərin kökünü şaxtadan qoruya bilir. Qarın bu keyfiyyətindən eskimoslar da istifadə edir - onların "ıqlu" adlanan ənənəvi daxmaları qardan olur.

Dolu hardan əmələ gəlir?

Yağıntılardan nisbətən nadir hallarda rast gəlinən doludur. Dolunun yağması özü bir mənzərədir. Dolu, göydən şıdırğı yağanda onun dənələri yerə, müxtəlif əşyaların üstünə elə tappılıyla tökülür ki, ətrafı bir gurultu bürüyür. Bəzən, çox nadir hallarda olsa da, dolunun dənələri o qədər iri olur ki, insanı, heyvanı belə yaralaya, öldürə bilər!

Bir qayda olaraq, dolu mülayim havada yağır və tez-tez göy gurultusu, şimşək, yağışla müşayiət olunur. Dolu dənələri yağış damcılarının atmosferin soyuq qatından keçərkən donduğu səbəbindən yaranır. Damcılar, təbii ki, tət-tək donur, amma sonra çox maraqlı hadisə baş verir. Xırda dolu dənəsi aşağı düşdükcə, yerdən qalxan hava axınına tuş gələ bilər. Onda dolu dənələri yenə göyə, yağış damcılarının hələ donmağa macal tapmadığı yerə qalxır, damlalardan bəziləri ona yapışır və sonra yenə soyuq hava olan qata enib donur. Nəticədə, dənələrin ölçüsü xeyli böyüyür.

Dolu dənəsi yuxarı-aşağı dəfələrlə gedə bilər və axırda çəkisi o qədər artar ki, aşağıdan qalxan havanın onu saxlamağa gücü çatmaz. Bax məhz onda dolu dənəsi sürətlə yerə sarı uçar. Beləliklə, nadir hallarda olsa da, diametri 8-10, çəkisi isə 450 qramadək olan dolu dənələri əmələ gəlir.

Bəzən, planetimizin soyuq nəhiyələrində dolu dənəsinin üzərinə təkə yağış damcıları deyil, qar dənələri də yapışır. Odur ki, dolu dənəsinin üst qatı çox vaxt qar, alt qatı isə buz olur. Ona görə də dolunu qarla yağışın birləşməsi, yaxud qarın sərt növü kimi qəbul edirlər.

Hər suala

Kondensasiya nədir?

Kondensasiya buxarlanmanın tam əksi olan bir prosesdir. Buxarlanma zamanı maye qaza, yaxud buxara çevrilir, kondensasiyada isə əksinə, qaz, yaxud buxar maye, yaxud bərk hala keçir. Kondensasiya hadisəsi zamanı çox maraqlı şeylər baş verir.

Əvvəla, qazabənzər haldan maye halına keçmə zamanı həcm çox azalır, eyni miqdarda maddə qat-qat az yer tutur.

İkincisi, bu zaman ətraf mühitə bir istilik enerjisi ayrılır ki, onun adına kondensasiya istiliyi deyirlər. Məsələn, hər qram su buxarının kondensasiyası zamanı 540 kalori istilik ayrılır.

Kondensasiya, bizi əhatə edən dünyada cərəyan edən proseslər arasında mühüm yer tutur. Çaylar, göllər, dəniz və okeanlardakı su buxarlanaraq atmosferdə soyuyur, yənidən kondensə olur və bunun nəticəsində buludlar yaranır. Otların, yarpaqların üstündəki şəh o zaman əmələ gəlir ki, rütubətlə zəngin olan hava onların soyuq səthi ilə təmasa girir. Kondensasiya bizim lap gözü-müzün qarşısında da baş verə bilər. Məsələn, yəqin fikrə vermisiniz ki, isti yay günü içində buzluların olan stəkanı çölə çıxarsaq bu zaman stəkanın divarları "tərləyir". Bu, ona görə olur ki, havadakı su buxarı soyuq şüşə ilə təmasa girərkən, onun üzərində kondensasiya olunur.

Bəzən maddə qazşəkilli haldan birbaşa bərk hala da keçə bilər. Bu, o vaxt baş verir ki, ətraf mühitin, yaxud üzərində kondensat toplanan obyektin temperaturu suyun donma temperaturundan aşağı olsun.

Yəqin şaxtılı havada küçədə gəzən insanların bığ-saqqalında xırdaca sırsıraların, qırovun əmələ gəlməsini dəfələrlə görmüşünüz. Çünki insanın havaya verdiyi nəfəsin tər-kibindəki su buxarı bığın tüklərində kondensə olaraq buza çevrilir!

Bulud göydə necə qalır?

Hər şeydən əvvəl demək lazımdır ki, bütün buludlar göydə hərəkət etmir. Onlardan bəziləri yer səthinə lap yaxın olur! Axı bizim duman adlandırdığımız hadisə də əslində elə buluddur. Havada daim müəyyən miqdarda su buxarı olur. İliq, nəm hava soyuyanda bu buxar kondensə olur. Kondensasiya adlandırdığımız hadisə maddənin qazşəkilli haldan maye halına keçməsidir, yəni buxarlanma hadisəsinin tam əksi. Nəticədə havada külli miqdarda xırda su damcıları yığılır və bu da bulud əmələ gətirir. Yer səthindən qalxan hava axınları buludu göy üzündə saxlayır.

Lakin əgər hava soyumaqda davam edirsə, buludlarda daha artıq su yığılır. Tədricən xırda damcılar böyüyür və nəhayət, o qədər ağırlaşır ki, yerə yağış şəklində tökülür. Əgər bu damcılar, temperaturu suyun donma temperaturundan aşağı olan hava layından keçirsə, yerə qar, yaxud dolu şəklində düşəcək. Buludlar yer səthindən müxtəlif yüksəkliklərdə formalaşır. Buna əsasən, onları bir neçə növə ayırırlar: yüksək, orta yüksək, aşağı və bütün yüksəkliklərdə ola bilən buludlar.

Hava nədən asılıdır?

Gəlin əvvəlcə havanın nə olduğunu aydınlaşdırmağa çalışaq. Hər kəsin bu sözü tez-tez təkrar etməsinə baxmayaraq, çoxları bu suala konkret cavab verməkdə aciz qalırlar. Hava deyəndə, Yer kürəsinin bu və ya başqa nahiyyəsində atmosferin vəziyyəti nəzərdə tutulur. O, soyuq, ya isti; quru, ya yağışlı; küləkli, ya sakit ola bilər. Atmosferdə müxtəlif miqdarda rütubətin, istinin və hərəkətin istənilən kombinasiyası - hava deməkdir. Və o saat-basaat, günbəgün, aybaay, ilbail daimi dəyişiklikdədir.

Gündəlik dəyişikliklər atmosferdəki müxtəlif proseslərlə əlaqədardır. Mövsümi dəyişikliklər (qışdan yaz, yazdan yaya və sair) Yerin Günəş ətrafında fırlanması nəticəsində baş verir.

Havanın ildən ilə dəyişməsinin səbəbi isə sonadək müəyyənləşdirilməyib, baxmayaraq ki, son illər bunun insan fəaliyyətiylə bağlı olması barədə xeyli faktlar var.

Havanı müəyyənləşdirən ən mühüm səbəblərdən biri onun isinməsi, yaxud soyumasıdır. Atmosferin müxtəlif nöqtələrində havanın qeyri-bərabər qızması küləklərin əmələ gəlməsinə səbəb olur və yer səthindən buxarlanan suyun miqdarına təsir edir. Rütubət, yəni havada suyun miqdarı temperaturla yanaşı havaya əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. O, buludların toplanmasını, yağıntılardan miqdarını müəyyənləşdirir.

Meteoroloqlar - havanın araşdırılması ilə məşğul olan şəxslər, - onun necə olacağını mövcud hava cəbhələrini nəzərdən keçirərək qabaqcadan söyləyirlər. Cəbhə, isti və soyuq hava kütlələri, buludlarla təmiz səma arasındakı sərhədlərdir. Havanın dəyişiklikləri, o cümlədən şimşək, qar və sair xoşagəlməz hallar məhz bu cəbhələrin yerdəyişməsiylə əlaqədardır.

Külək hardan əmələ gəlir?

Bəzən biz sakit, aydın havadan ləzzət almaq üçün gəzməyə çıxırıq. Amma heç beş-altı addım atmamış qəflətən külək qalxır. Biz onu görməsək də, hardan əmələ gəldiyini bilməsək də, küləyi ələlərimizdə, üzümüzə hiss edirik. Külək yer üzündə hava kütlələrinin hərəkətidir. Bəs hava kütlələrini hərəkətə məcbur edən nədir? Bu sualın cavabı həmişə eynidir - temperatur dəyişikliyi. Hava qızarkən genişlənir, yüngülləşir və yuxarı qalxır. Onun yerini isə daha ağır soyuq hava kütləsi tutmağa çalışır. Bax, külək də elə budur!

Külək Günəşin daha çox qızdırıldığı ekvatorndan başlanır. Orada isti hava çox yüksəklərə qalxaraq Şimal və Cənub qütblərinə tərəf itələnir. Ekvatorndan qütbə doğru yolun təxminən üçdə birini keçəndən sonra, soyuyur və yenidən aşağı enməyə başlayır. Hava kütləsinin bir hissəsi isə qütblərə doğru hərəkətini davam etdirir, qalanı ekvatora qayıdır. Bir regionda il-boyu eyni istiqamətdə əsən küləklərə üstün küləklər deyirlər.

Lakin bir də görürsən tez-tez bu və ya başqa yerdə, külək tamam özgə səmtə əsir. Bu, yerli küləklərin müdaxiləsindəndir. Yerli küləklər ya yuxarı təzyiqli soyuq hava kütlələrinin, ya da aşağı təzyiqli isti hava kütlələrinin gəlişiylə qalxır. Bu proses bir qayda olaraq, bir neçə saat, yaxud bir neçə gün davam edir və bundan sonra onların yerini üstün küləklər tutur. Yerli küləklərin qalxma səbəblərindən biri də gündəlik temperatur dəyişikliyi. Bu, özünü daha çox dəniz sahillərində göstərir. Gündüz soyuq hava dənizdən sahilə əsir, gecə isə əksinə.

Əvvəlcə hansısa səbəbdən havanın güclü şaquli dartma qüvvəsi formalaşır. O, sürətlə qalxmağa başlayır ki, bu da hava kütlələrinin üfiqi axınlarına – şaquli axının ətrafında əks istiqamətlərdə əsən küləklərə səbəb olur.

Nəticədə burulğan – spiralvari burularaq yuxarıya doğru hərəkət edən, yer səthindəki ünvanı sürətlə dəyişən dar hava axını yaranır. Bu, o vaxt baş verir ki, mərkəzdənqaçma qüvvəsi havanı qasırğanın xarici “divarlarına” doğru atır, onun ortasında isə aşağı təzyiqli yaranır. Təzyiqli fərqi o qədər böyük olur ki, bu nahiyə daha çox vakuum nasosuna bənzəyir. Tornado adlandırılan qasırğanın əsas təhlükəsi də məhz bundadır. O, evlərin divarlarını yerindən qopararaq onları göyə sovurur, keçdiyi yeri xaraba qoyur. Qasırğa əmələ gətirən küləklərin ziyanı tornadolardan az deyil. Onların sürəti bəzən saatda 500 kilometrə çatır. Belə sürət yığmış küləyin qarşısında isə heç nə davam gətirə bilmir!

Bir qayda olaraq qasırğa 150 kilometrədən 600 kilometrədək ərazini əhatəsinə alır, küləyin sürəti isə bu zaman saatda 120-200 kilometr arasında olur.

Qasırğaların fərqli cəhəti onların mərkəzindəki sakit ləkədir ki, ona qasırğanın gözü deyirlər. Onun ölçüsü 5-20 kilometr arasında olur. İnsan həmin nöqtəyə düşəndə, ona elə gəlir ki, qasırğa artıq bitib. Lakin elə ki qasırğanın yeri dəyişdi, külək elə əvvəlki qüdrətiylə tüğyan eləməyə başlayır, amma bu dəfə bayaqkının əksi istiqamətində əsir. Bu, ona görə baş verir ki, qasırğa dairəvi tufandır. Başqa sözlə desək, qasırğa irəlilədikcə, küləklər dairəvi istiqamətdə əsir.

Dairəvi tufanın da başqa bir növü tornadodur. Onun qasırğadan fərqi, diametrinin heç vaxt 2,5 kilometrədən artıq olmamasıdır. Adətən, tornadolar artıq şimşək çaxan, qara, burulğanvari buludlar cəmləmiş ərazidə başlanır. Tornado uzunluğu bir neçə kilometr və eni bir neçə yüz metr olan sahədən keçə bilər.

Məsələn, Mərkəzi və Cənubi Amerikaya, Cənubi Asiyaya yaz, o ərazilərin sahillərini yuyan dənizlərdən daha erkən gəlir. Yayda qitənin havası Hind okeanının daha cənub nahiyyələrindən və Sakit okeanın şərqindən isti olur. Daha yüksək temperatur qitə üzərində aşağı təzyiqli nahiyə yaradır ki, okeanların ənginlikləri üzərindəki hava kütlələri ora üz qoyur və özüylə yağıntılar gətirir. Bu küləklərə yay mussonları deyirlər.

Payızda hava Asiya qitəsi üzərində daha tez soyuyur. Bu da yer səthində yüksək təzyiqli zonası yaradır. Nəticədə külək Mərkəzi Asiyanın quraqlıq rayonlarından dənizə sarı əsməyə başlayır. Belə küləklərə qış mussonları deyirlər. Mərkəzi və Cənubi Asiya nahiyyələrinin iqlimi bu qitənin nəhəngliyinə görə aşkar musson xarakterindədir. Əvvəllər, insanlar yelkənli gəmilərdə üzəndə onlar yay və qış mussonlarından ustalıqla istifadə edə bilirdilər. Məhz ona görə də dənizçilər, adətən Hindistandan Afrikaya qışda üzür, yayda isə geri döndürülür.

Siklon nədir?

Yəqin siz də “siklon” sözünü tez-tez eşidirsiniz, amma onun mənasını tam anlama bilmirsiniz. Siklon tufanın müxtəlif növlərindən biridir. Tufan ekvator yaxınlığında yerləşən hər hansı bir regiondan isti və nəm hava kütləsinin qalxaraq daha artıq şimala istiqamət götürməsi və hardasa, Avropa üzərində Arktikanın soyuq və quru hava kütlələriylə görüşməsi zamanı baş verir. Bu görüş zamanı bu hava kütlələri qarışır, əksinə, iki kütlə arasında kəskin bir sərhəd müəyyənləşir. Bu sərhədə cəbhə deyirlər. Daha isti hava kütləsi öz hərəkətini davam etdirərkən, elə bil qarşısından gələn soyuq havanın belinə minir. Nəticədə isti hava soyuyur və onda cəmləşən rütubət kondensə olunaraq bulud əmələ gətirir.

Yaxınlaşan tufanın baş verdiyi zamanda təzyiqli düşməyə başlayır. Nəticədə, aşağı təzyiqli sahəni saat əqrəbinin əksi istiqamətində halqavari üfürən küləklər əmələ gəlir.

Beləliklə, nəm, isti hava kütləsi şərq sərhədi boyunca şimala, soyuq hava kütləsi isə qərb sərhədi boyunca cənuba istiqamət götürür. Aşağı təzyiqli sahə siklon adlanır. Müxtəlif şəraitlərdən asılı olaraq, onun diametri 500-1500 kilometr arasında ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, siklon qasırğa və tornadodan qat-qat az təhlükəli sayılır.

Göy gurultusu təhlükəlidir?

Çox adamlar şimşək çaxan vaxt göyün necə guruldadığını eşidəndə diksinib qorxur. Lakin göy gurultusundan qorxmağın heç bir əsası yoxdur. Çünki onun səsi bizim qulaqlarımıza çatana kimi, ildırım yaranan elektrik boşalması çoxdan bitmiş olacaq. Bu iki hadisənin arasında bir dəqiqəyədək zaman keçməsinin səbəbi havada işığın səsə nisbətən daha sürətlə yayılmasıdır.

Bəs ildırımdan necə qorxmaq lazımdır? Ümumiyyətlə, lazımdır, çünki şimşəkdən dəyən ziyanlar bəllidir, hətta ildırım vurmasından özlənir də olur. Amma ildırım çaxarkən özünü zü düzgün aparsanız (məsələn açıq çöllükdə qaçmasanız, tənha ağacın altında gizlənməməsiniz), şimşəyə tuş gəlmək ehtimalınız son dərəcə az olacaq. Bu təbiət hadisəsinin güclü elektrik boşalmalarıyla əlaqədar olmasına görə şimşəkdən ehtiyatlanmaq lazımdır. Gecə göy guruldayarkən fəzada güclü ildırım görünəndə bütün ətraf bir anlıq gündüz kimi işıqlanır.

Şimşək adətən iki buludun arasında çaxır. Bəzən buludun birbaşa torpağı, yaxud yerdəki hansısa əşyanı vurur, amma çox nadir hallarda bu prosesin əks istiqamətdə getdiyini görmək mümkündür. Şimşək belə yaranır: ildırım çaxarkən yerlə buludlar arasındakı fəza elektrikləşir və onda mənfəi və müsbət elektrik yükü cəmləşir. Elə ki, toplanan yüklərin fərqi kifayət qədər güclü oldu, onların arasında elektrik boşalması baş verir. Bax, şimşək budur. Boşalma zamanı havada sıxılma sahələri (yüksək təzyiqli sahələr) və genişlənmə sahələri (aşağı təzyiqli sahələr) yaranır. Onlar sürətlə yerlərini dəyişən zaman bir-biriylə toqquşanda bərk gurultu əmələ gəlir ki, biz də ona göy gurultusu deyirik.

bir cavab

Toz qasırğaları necə əmələ gəlir?

Yəqin hamınız şimşək çaxmasıyla, güclü küləklərlə müşayiət olunan adi tufana düşmüşünüz. Lakin elə tufanlar da olur ki, eyni zamanda min kvadrat kilometrərlə ərazini əhatə edir. Belə tufanlardan birini siklon adlandırırlar. Siklon zamanı külək hər tərəfdən tufanın mərkəzinə, aşağı təzyiqli yerə doğru əsir.

Maraqlıdır ki, bu küləklər nəhəng hava spirali əmələ gətirir. Bu spiral Cənub yarımkürəsində saat əqrəbi istiqamətində, Şimal yarımkürəsində isə əksinə burulur. Qasırğa (tornado) siklonun növlərindən biridir. Onu da adi tufanları doğuran səbəblər əmələ gətirir. Fərqi bir-cə bundadır ki, tornadolar qeyri-adi gücə malik olurlar.

Tufanla qasırğa arasında nə fərq var?

Tufanların müxtəlif növləri olur, amma onların bir ümumi cəhəti var: bütün tufanlar havanın bir yerdən başqa yerə sürətli hərəkətindən ibarətdir. Yağışla, şimşəklə, göy gurultusuyla müşayiət olunan tufan şimşək tufanı adlanır. Əgər külək yolda xeyli toz qaldırırsa, ona toz tufanı deyirlər. Dənizdə olan tufan isə artıq qasırğa sayılır. Tufanların ən dağdıcısı və təhlükəlisi qasırğa ilə burağandır. Qasırğa, tropiklərdə başlanan tufanlara deyirlər.

Məsələn, Şimali Amerikaya onlar daha çox Meksika körfəzindən keçir, sonra bütün şərq sahilini boyunca hərəkət edir. Eynən belə tufanlar Uzaq Şərq sahillərində və adalarında, Çin dənizində də olur, amma orada bu tufanlara tayfun deyirlər. Bu iki növ tufanın ümumi adı isə tropik tufandır.

Musson nədir?

“Musson” sözü ərəb mənşəlidir, “mövsüm” sözünün təhrif olunmuş şəkli və yağış mövsümünü nəzərdə tutur. Bu ad küləklərin ilin isti vaxtlarında dənizdən sahilə, soyuq vaxtlarda isə sahilədən dənizə əsdiyi iqlim zonalılarına aiddir. Bu regionlarda isti mövsümlərdə adətən, boluca yağış yağır, sərin vaxtlarda isə quraqlıq olur. Bəs havanın belə mövsümi dəyişikliyinə səbəb olan nədir? Məsələ bundadır ki, torpaq dəniz suyundan daha tez qızır soyuyur.

Aydın

N 02(61) 15.01.2016

Məşhur narkobaronu Hollivud ulduzu "satıb"

○ "Bəstəboy" ləqəbli narkobaron Xoakin Qusman Hollivud aktyoru və rejissoru Şon Pena gizli müsahibə verib. Bildirilir ki, onların görüşü cinayətkarın ötən il həbsdən qaçmasından sonra polis təqiblərindən gizləndiyi dövrlərdə baş tutub.

Polis məhz bu gizli müsahibədən yararlanaraq, El Çaponun izinə düşüb. Müsahibənin mətni yanvarın 9-da "Rolling Stones" jurnalında dərc olunub. Məqalədə Şon Pen və El Çaponun fotosu da dərc olunub. Şəkil 2015-ci il, oktyabrın 2-də müsahibənin həqiqiliyini müəyyən etmək üçün çəkilib.

İkiqat "Oskar" mükafatı laureatı, narkobaron ilə meksikalı aktrisa Keyt del Kastilyo sayəsində əlaqə yarada bilib. Peni də Meksikaya məhz aktrisa aparıb.

Həbsxanadan qaçan Qusman yanvarın 8-də yaxalanıb. Hazırda onun ABŞ-a ekstradisiyası məsələsinə baxılır. 2012-ci ildə "Forbes" jurnalı El Çaponu dünya milyarderləri siyahısına daxil etmişdi.

"Ukraynalıların ən güclü silahı onların dilidir"

○ "Ukraynalıların ən güclü silahı onların dilidir". - Bu sözləri məşhur Ukrayna yazıçısı Vasili Şklyar "Qlavkom"a verdiyi müsahibəsində deyib. Onun sözlərinə görə, o yerdə ki, xalqın öz mədəni və informasiya məkanı yoxdur, orada işğalçılar üçün münbit şərait yaranır. "Lakin burada əsas faktor, əlbəttə ki, ukrayna dili, ukraynalıların ruhudur. Bizdə, nədənsə bu faktor "rusdilli patriotizm" in təbliğatı altında gizlədilir və heç kim demir ki, işğalçılar niyə Şimali Luqanşina girə bilmədi. Çünki Şimali Luqanşina ukraynadilli kənddir. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar: ukraynalıların ən güclü silahı onların dilidir. Dil – qalxandır, müasir dünyada heç bir təcavüzkarın aş a bilmədiyi ən hündür hasardır".

Şklyar daha sonra əlavə edib ki, ona işğal olunmuş Kırmda yaşamaq rahatdır, çünki Kırım heç vaxt Ukrayna şəhəri olmayıb. "Mən yalnız Ukrayna ruhu olan ərazini vətən sayıram. Ola bilsin, Kırım nə vaxtsa Rusiya işğalından azad olunacaq, ancaq o, heç vaxt Ukrayna şəhəri olmayacaq. Mən istədim ki, Kırım Kırım-tatar Respublikası olsun, çünki bu xalqın başqa torpağı yoxdur". Bu sözlərlə yazıçı fikrini tamamlayıb. "Apostrof" agentliyi xəbər verir ki, artıq Kiyevin mərkəzində bir çox xidmət və işə obyektlərində Ukrayna dilinin işlədilmədiyinə görə həyəcan təbili çalanlar var.

Stiven Siqal Serbiya vətəndaşı oldu

Serbiyanın Baş naziri Aleksandr Vuçičin fərmanı ilə amerikalı aktyor Stiven Siqala serb vətəndaşlığı verilib. Bu barədə "gazeta.ru" saytı xəbər verir.

S.Siqal bəyan edib ki, Serbiyanın müsbət imicini inkişaf etdirmək üçün səy göstərəcək. Aktyorun Serbiyada kino assosiasiyası təşkil etmək planları var. Məqsəd ölkəyə xarici investisiyaları cəlb etməkdir.

Vatikan, Roma Papası Fransiskin "Allahın adı Mərhəmətdir" adlı yeni kitabının anonsunu verib. Kitab dünyanın 86 ölkəsində yayılacaq. Bu barədə "Ukrinform", BBC-yə istinadən məlumat verib.

Məlumatda qeyd edilir ki, "100 səhifəlik kitab, əsasən Papanın jurnalist Andrea Tornielli ilə olan dialoqundan ibarətdir. Kitabda Fransiskin cəmiyyətdən "təcrid olunmuş" insanlara, xüsusən də həbsxanada cəza çəkənlərə qarşı mərhəmətli münasibətin vacibliyindən bəhs edən fikirləri yer alıb.

Hazırladı:
NARINGÜL

Məşhur türk aktyorlardan biri vəfat etdi...

Türkiyəli məşhur aktyor Ramiz Evrən vəfat edib. Türkiyə mətbuatı xəbər verir ki, aktyor infarkt keçirib və dünyasını dəyişib.

Qeyd edək ki, Ramiz Evrən "Karadayı", "Qurdlar vadisi pusu", "Behzat Ç.", "Möhtəşəm yüz il: Kösəm" kimi seriallarda çəkilib.

...digəri isə həbs oluna bilər

Məşhur türkiyəli aktyor Oktay Kaynarca ("Qurdlar vadisi" serialından Çakır obrazı ilə tanınır) qarşı həbs tələbi ilə iş açılıb.

Türkiyə KİV-ləri xəbər verir ki, İstanbul məhkəməsində aktyor barəsində yaxtadan müqaviləsiz və qanunsuz istifadə etməsi ilə bağlı iddia qaldırılıb. Onu 2 aydan 6 aya qədər həbs cəzası gözləyir.

Aktyor bu barədə açıqlama verib: "Yaxta, əslində, mənə aid deyil, lakin ondan istifadə etmişəm. Ərazidəki bütün yaxtaların elektrikə və suya olan tələbatlarını dayanacağa abunəçi olan yaxta sahibləri ödəyirdi. Biz suyu, rəsmi abunəçi olduğumuzu bildiyimiz Metin adlı bir şəxsədən alırdıq. Mən də 200 lirə su pulu ödədim. Bəraət qazanmağımı istəyirəm".

Oktay Kaynarcanın vəkilisi də aktyorun günahı olmadığını bildirərək, ona bəraət verilməsini tələb edib.

Oxucuların nəzərinə

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latın Amerikasının romanı", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminqvey – "Qadınsız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lüğət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymenov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası), "Çexovdan Markesə qədər", "Modianonun seçilmiş əsərləri", "Boliviya gündəliyi") kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitab.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Roma Papası yeni kitab yazıb